

ЖИТТЯ і ШКОЛА

ZHYTTIA I SHKOLA, Ukrainian Pedagogical & Educational Periodical

No. 4 (197)

Sept. 1982 Oct.

YEAR XXVIII

„Дівочоні”

МОЛОДЬ

ДО ШКІЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА!

Життя і Школа – незалежний орган українського вчителства та батьків у вільному світі. Появляється раз на два місяці. Видавець і редактор

Д-р ВАСИЛЬ ЛУЦІВ

*****
SECOND -CLASS POSTAGE PAID AT STATE COLLEGE, PA.

BI MONTHLY

DR. W.O. LUCIW; 418 NITTANY AVE.; STATE COLLEGE, PA 16801.
*****

Річна передплата — \$5.00.

З М І С Т

Проф. Л. Шанковський - Генерал Тарас Чупринка.....	Ст.	I - 3
Проф. В. Луців - Перша школа з укр. викладовою мовою.....		4 - 6
Проф. Дм. Чижевський - В'ячеслав Липинський		7 - 16
Проф. М. Грушевський - За Холмщину		17 - 19
І. Трійняк - Склад і наголос		20 - 25
Проф. І. Боршак - Європа й Україна в минулому		26 - 32
Пед. М. Ломацький - Пливемо по морю тьми.....		33 - 34
Пед. І. Зельська - Із пережитого		35 - 36
Пед. І. Петрів - Педагог.....		37 - 39
Заснування Києва за вірменською хронікою.....		40

-o

ZHYTTIA I SHKOLA, Ukrainian Cultural and Educational Periodical

STATEMENT OF OWNERSHIP, MANAGEMENT & CIRCULATION

(Act of 8-12-1970; Section 3685. Title 39. U.S. Code).

Date of filing: October, 1982

Title: Zhyttia i Shkola: (Life & School)

Frequency of issue: Bi-M-ly, except July & August.

Location of publ.: 418 W. Nittany Ave. State College, PA 16801.

Headquarters of Publisher: The same

Name & Address of Publ.: Prof. Dr. W.O. Luciw, location the same.

Owner: The same

Known bondholders, mortgages & other security holders: None.

Total No. copies printed (Not press run):

A). Average No. copies

Each issue during preceding 12 m-s: 345

Each single issue nearest to filing date: 345

B). Paid circulation:

1). To term subscribers my mail, carrier, etc.: 215

2). Mail subscriptions: 35

C). Total paid circulation: 250

D). Free distribution (Sum with samples etc.): 67

E). Total distribution (Including sum of C & D): 317

F). Office use etc.: 28

G). Total (Sum of E & F equal to A): 345

Адміністрація "Життя і Школа" складає щирю подяку всім тим, що вирівняли своєчасно передплату. Наших непоправних, хронічних, довжників, котрих є немало — дуже просимо вирівняти хоча частину свого довгу, з огляду на нашу великі фінансові труднощі. Повірте нам, що поміщення в журналі імен тих, що шкодять журналові, це дуже болюча і неприємна справа. Віримо, що всі це зрозуміють і звільнять нас від цієї неприємної чинності!

Адміністрація "Життя і Школа"

ГЕНЕРАЛ ТАРАС ЧУПРИНКА — СТРАТЕГ ВИЗВОЛЬНОЇ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ УПА

(Скорочено)

Джерела

Ген. Тарас Чупринка
Головний Командир УПА

Генерал Тарас Чупринка і його співробітники з Військового Сектора ОУН не залишили по собі спогадів, що пояснювали б справи, предметом яких є наша стаття. Залишили вони, однак, деякі документи: накази й інструкції ГК УПА, постанови Конференції ОУН з 1946 року, а теж корпус підпільної літератури, головно твори Петра Полтави, які ці справи пояснюють. Ці документи, як теж документи Проводу ОУН, зокрема Деклярації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни в Європі, є нашими джерелами для представлення стратегії визвольної боротьби УПА, а в тому й концепції, які належали виключно ген. Тарасові Чупринці, як керманичеві (референтові) Військових Справ ОУН. Коли я тут і там додаю свою власну інтерпретацію документів і концепції, то й ця інтерпретація має джерело в моїх частих розмовах на згадані теми з ген. Тарасом Чупринкою. Тут бажаю додати, що я був його добрим знайомим ще з 1922 року, а в роках 1941-43 працював у його секторі, будучи членом Крайового Військового Штабу ОУН (КВШ ОУН) Львівського краю. На долю цього Штабу в 1944 році випало творити Головний Штаб УПА (ГШ УПА).

Чому постала УПА?

Згідно з фактами бажаю ствердити, що на початку війни 1941 р. ген. Тарас Чупринка був переконаний, що німці дозволять творити українську армію проти Москви. У цьому я переконався, маючи розмову з ген. Тарасом Чупринкою ще 30-го червня 1941 р. На жаль, ця розмова була затьмарена особистою трагедією Генерала, який втратив тоді свого брата Юрія, що його большевики замордували в тюрмі при вул. Лонцького, втікаючи зі Львова.

До цієї можливості Військовий Референт ОУН приготувався дуже скрупулянтно, зладжуючи точний план організації української армії. У книзі Ярослава Стецька п. з. «30 червня 1941» є багато посилань на те, як члени ОУН уявляли собі постановня української армії революційним шляхом, як для неї мали бути забезпечені старшинські й підстаршинські кадри, як мало бути проведене формування частин, з якими назвами та якою організацією. А втім, цей з кожного погляду оригінальний план переховується

за кордоном і колись буде проголошений як джерело для виявлення військової думки цього часу.

Згідно з цим пляном, уже в липні 1941 року зформовано два регіональні штаби у Львові і Рівному, що повинні були займатися виконанням пляну, себто формуванням української армії. Штаб у Рівному зорганізував запасний полк «Холодний Яр», що мав формувати поповнення для Першого Армійського Корпусу, який мав мати назву «Холодний Яр». Якийсь час німці в Рівному толерували це, але потім, набравшись сили, переорганізували полк на «Аусбільдунг Регімент Ост» для вишколу поліції для Райхскомісаріату Україна. *Штаб перейшов у підпілля.*

У Львові Штаб не мав можливості зформувати українські частини, бо німці, насторожені проголошенням державности, були уважливими до кожної речі. Штаб перейшов у підпілля й почав організувати частини підпільним шляхом. Створено дві підстаршинські школи, декілька військових вишколів, курси стрільня і вже на початку 1942 року Школу Військових Кадрів ОУН «Тигри», яка, діючи безперервно в Карпатах (Долинський повіт) в 1942-44 рр., кількома наворотами вишколювала військово оунівців, головню з середньою або неповно-середньою освітою. Школа отримувала також поповнення з Наддніпрянщини, зокрема із сильної Одеської сітки, з посеред яких пізніше вирізвився майор Дмитро Карпенко-Яструб, героїчний командир куреня «Сіроманців».

Військові штабовики ОУН вимагали послідовно поширення й поглиблення тієї праці і в тому їх підтримував ген. Тарас Чупринка, прекрасно розуміючи, що українці не можуть обійтись без власної збройної сили. Тим часом німецькі завойовники повністю відкрили свої правдиві цілі на Україні. Вони почали біологічно винищувати український народ. Почалось від масових розстрілів українського населення на Житомирщині у зв'язку з організацією свята Базару. Далі прийшли розстріли й вбивства провідних членів у Києві та масові відплатні акції проти українського населення на Волині, спричинені провокаціями червоних партизанів. Крайовий провід ОУН на ПЗУЗ оприділився за організацією ук-

раїнських збройних сил, які стали б в обороні винищованого українського населення різношерстими ворогами. Ген. Тарас Чупринка, будучи на чолі українського куреня, що вів бої проти червоних партизанів на Білорусі, вирішив підібрати відповідне місце й перейти туди з куренем та його повним озброєнням. В першій половині 1942 р. ген. Тарас Чупринка вислав сот. Василя Сидора (майбутнього полковника УПА Шелеста) і пор. Юліяна Ковальського на Чернігівщину, в лісах якої вони повинні були таку місцевість знайти для куреня. Звіт Шелеста був негативний: чернігівські ліси були вже в руках большевицьких партизанів Ковпака, Фйодорова-Чернігівського, Сабурова. Вертаючись до місця постою, Шелест і Ковальський вступили до Києва, де вбили енкаведиста на німецькій службі, який на вулиці був застрілив Дмитра Мирона (Орлика), провідника Київщини, одного з найвідданіших українських націоналістів. Застрілено теж офіцера гестапо, що був у товаристві енкаведиста.

Після невдалої спроби з Чернігівщиною, ген. Чупринка наказав КП ПЗУЗ підшукати місце для куреня на Волині. Таке місце знайдено в Дивинському районі, Кобринської округи, на Берес-

тейщині. Вибір цього місця й приготування затягнулися через різні перешкоди, в результаті яких, курінь до Дивина не прибув і його під кінець року роззброїли німці. Підстаршин і вояків звільнено додому, а старшин мали арештувати після приїзду до Львова, але вони, сподіваючись цього, потрапили ухилитись від арешту, тікаючи німцям з рук.

У Дивинському районі була створена Перша Поліська сотня УПА. Вслід за нею були утворені дальші сотні УПА, які остаточно оформилися в дві воєнні округи: «Заграву» й «Тури», кожна по три повстанські загони, по три легкі й один важкий повстанський курінь. УПА стала фактом.

Головна мета УПА була — створити зав'язок української збройної сили і його далі в міру можливостей розбудовувати. На початках головним завданням УПА була оборона українського населення перед терором і експлуатацією з боку різних ворогів: гітлерівських окупантів, червоних партизанів та польських шовіністів. Тенденція була творити т. зв. «повстанські республіки», всеціло опановані й адміністровані УПА й підпіллям. У цьому відношенні УПА на Волині добилася значних результатів.

Погляд Проводу ОУН (в травні ген. Тарас Чупринка очолив Колегію Проводу ОУН в складі ген. Тарас Чупринка, Дмитро Маївський і Зиновій Матла) і зокрема ген. Тарас Чупринка був у той час оптимістичний. Вірилось загально, що дві потуги, які борються, між іншим, за Україну — гітлерівська Німеччина й большевицький СРСР — обезсиляться до тієї міри, що не зможуть протиставитися українським визвольним процесам. На руїнах двох імперій (така була віра) український народ матиме змогу сам порядкувати свої справи. Але для цього була потрібна теж своя збройна сила й тому зроблено все можливе й неможливе, щоб розбудувати УПА.

Поголоски про «другий балканський фронт західніх Альянтів» тільки прискіпили цю розбудову, зокрема в Галичині, де УПА почато розбудовувати поспішним темпом.

Остаточну зміну положення на Східньому фронті принесла не битва під Сталінградом, а битва під Курськом (липень 1943 р.), яку німці програли, бо Гітлер забрав щонайкращі дивізії з курської дуги й кинув до Італії, де саме західні Альянти були висадилися на Сіцилії. Висадка на Балканах не відбулася, але віра поляків, що західні Альянти не кинуть Польщу на поталу, не справдилися. Альянти віддали Москві Європу по ріку Ельбу. Не можна закрити цього факту, що в Східній Європі ніхто цього не сподівався і не передбачав. Серед тих, що не передбачали, був також ген. Тарас Чупринка і його друзі з Проводу ОУН. Але цього факту їм у вину поставити не можна.

(Далі буде)

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ДОРОГИЙ ЧИТАЧУ!

Якщо Вам щось не подобається в журналі "ЖИТТЯ І ШКОЛА", скажіть нам, або Редакції, а ми докладемо всіх зусиль, щоб поправити на краще.

Якщо журнал подобається — не кажіть цього нам, скажіть своїм друзям, і не тільки скажіть, але й приєднайте одного-двох передплатників. Від підтримки журналу українським громадянством залежить не тільки його поява, але й зміст та форма.

ПАМ'ЯТАЙТЕ, ЩО 1959-ий РІК — РІК ЗМІЦНЕННЯ ЖУРНАЛА

Адміністрація

Перша школа з українською викладовою мовою під московською займанщиною

I.

Рік 1864 являється переломовим роком в історії новішої української педагогіки. В цьому році український педагог Володимир Лесевич (1837-1905), нащадок козацько-старшинського роду, тесть українського письменника В. Леонтовича закладає в селі Денисівці на Лубенщині "першу на Україні народню школу з викладовою рідною мовою".¹⁾

Заки приступимо до розгляду цієї важкої для історії української педагогіки справи, зупинимось дещо над постаттю творця цієї школи. Володимир Лесевич був випускником військово-інженерної школи в Петербурзі. Він брав участь у військових воєнних походах на Кавказ, а в 1861 р. закінчив Академію Генерального Штабу, але зривав з військовою кар'єрою й виїздить на рідну Україну. Тут бере він активну участь у громадсько-політичному й освітньому житті, а в 1864 р. закладає згадану школу. Щоб могли ще успішніше працювати на педагогічному полі Лесевич виїжджає в Німеччину на університетські студії. Після повороту на Україну йому не довелося більше працювати для української справи. Це були часи жорстокого терору московського самодержавія та нагінки на українство. Володимир Лесевич не мав доволі сили духа, щоб устояти проти репресій царизму, згортає руки залякується й — виїздить у Московщину. Лесевич так же як Короленко чи й інші віддає своє знання, силу й здоров'я на службу поневолювачам України. Та навіть працюючи для Московської імперії, він ніколи не виступав проти українського відродженецького руху. Лесевич пропагував українські автономістичні ідеї, неоднократно ставав у захист української мови а в 1870 і 1880 рр. допомагав матеріально українській женеvській громаді та галицьким радикалам.²⁾ Перебуваючи в Європі Лесевич помітив у еспанській газеті "Ілюстраціон Еспаноля" чотири статті про Шевченка.

Правда крім служби ворогові Лесевич був тим, що пхнув поета П. Карманського на слизький шлях. Якраз тоді Карманський студював у Римі теологію. Лесевич познайомившись із ним збури в нього релігійний світогляд, намовив виступити із богословських студій та переїхати на науку в Львівському університеті, допомагаючи в цьому матеріально. Те, що Карманський виступив із теології, а ще більше те, що під впливом Лесевича у Карманського захитався релігійний світогляд, котрий довів поета до комунізму, так же як і перехід Лесевича на службу ворога, мусить бути негативно відмічене, так же як і треба йому дати признання за заложення першої україномовної школи в московській імперії. Позитивом було не тільки те, Лесевич уложив плян видавничої діяльності українського видавництва в Петербурзі й перший жертвував на ту ціль 500 рублів. Треба згадати ще й те, що віддавши на службу ворога трохи не пів сотні літ, на старість Лесевич вертається на Україну й починає знову служити рідному народові. Він зрадагував 14-ий том Етнографічного збірника НТШ як теж написав ряд цінних статтів — як от про літературну творчість Є. Гребінки, цикл статтів про східні культу тощо.³⁾

Свою велику книгозбірню В. Лесевич передав у завіщанні Бібліотеці НТШ у Львові.

Цих кілька рядків не вичерпує життя і діяльності Володимира Лесевича, вони мали на меті відмітити характеристичніші моменти позитивів і негативів у його житті, так як у нас і досі немає його повної біографії, крім ряду статтів розкинутих у різних журналах, сьогодні рідкісних і недоступних.

II.

Літом 1864 р. Володимир Лесевич вибудував у своїй маєтності в селі Денисівці на Лубенщині гарний шкільний будинок, забезпечив його всім шкільним устаткуванням і матеріялами. На вчителя назначив Давида Безуглого, котрого був вислав своїми коштами на науку в Київський педагогічний інститут. Свою землю Лесевич продав селянам за 4.000 рублів а відсотки із тих грошей призначив на утримання школи. Вже в осені цього ж року Лесевич вніс прохання про дозвіл на відкриття цієї школи і не дожидаючись дозволу — відкриває навчання.

Викладовою мовою в цій школі була, нажаль тільки два роки, українська мова. Почалась московська чорно-сотенна нагінка на все що українське.⁴⁾ Лесевич повністю освідомляв собі, що він виступив проти тогочасних царських законів, бо на основі 4-го й 5-го параграфів "Положення о начальних народних училищах" із 1864 р. заборонено викладати іншою як московська мова. Щоб рятувати школу Лесевич наказує перейти на московську викладову мову, що й сталося в осені 1866 р.

Лесевич пробував ще обстоювати права своєї школи на шпальтах ліберального московського часопису "С. Петербургськіє ведомости", але — встоятись не було сили й він уступив, а там і зовсім переїхав у Московщину.

Для характеристики денисівської школи треба відмітити, що методика й дидактика були повністю побудовані на, модерних тоді, західньо-європейських, а особливе німецьких педагогічних здобутках. Денисівська школа вважалась у 70-их роках передовою. Якщо б не те, що ворожа нам викладова мова й ідеологія затроювали опісля українські дитячі душі, вона була б принесла українській справі незлічимі користі.

III.

Для доповнення історії денисівської школи Лесевича згадаємо, що повних два роки велися короводи з губерніяльною шкільною владою та іншими педагогічними установами. Крім цього місцевий "батюшка" Михайловський хотів за всяку ціну вижерти вчителя-українця Безуглого, щоб самому зайняти його місце. Лесевич із цим не погодився й став боронити Безуглого перед шкільною радою. Він загрозив, що якщо шкільна рада не затвердить Безуглого н ацій праці то він стримає субсидію для школи. Рівночасно з тим вияснив, що немає потреби звільняти Безуглого за те, що вчив українською мовою, бо це було перед заборонаю викладати тільки московською мовою. Позитивна розв'язка прийшла щойно після зажалення Лесевича н ашкільну раду до сенату в Петербурзі в березні 1869 р.

Історія Денисівської школи це історія інших шкіл на Україні. Не даром Лесевич писав у одній із своїх статтів: "Після цього годі дивуватися немочі загальної ініціативи на провінції. Кажуть, що провінція спить але скажіть, будь ласка, поклавши руку на серці, чи в багатьох буде охота працювати в таких умовах? Чи можна обвинювати тих, що мають подібно як і я розчарування й болючу лекцію та осторогу?"⁵⁾

Денисівська школа це причинок до тогочасного шкільництва на Україні і тому цієї справи не може поминути майбутній історик українського шкільництва. Лесевич теж не може бути поминений, помимо певних недоліків у його творчій праці так же як не можуть бути поминені члени української петербургської громади, особливе автори шкільних підручників — П. Куліш (видав у 1857 р. українську граматику) та автори

букварів — Шевченко, Шейковський, Ященко та інші. Це був період буйного росту т. зв. недільних шкіл з українською мовою навчання. вельми заслужених для української педагогічної й освітньої справи, а школа Лесевича це була перша нормальна школа, що ввела під царською займанщиною українську викладову мову.

1) За сто літ. ред. М. Грушевський, кн. 6 ст. 125. стаття: М. Гніт. Школа В. В. Лесевича.

2) Ібідем. ст. 126.

3) а) Нова громада, 1906 р. ч. 1. Стаття: Дорошенко, Д. В. Лесевич. б) Голос минулого, 1914. ч. 8. стаття: Б. Ганейзер. В. В. Лесевич в письмах и воспоминаниях.

4) Луців Василь. Українці й польське повстання із 1863 р. (англомовна), Нью Гайвен, Конн. 1961.

5) С. Петербургские ведомости. 1867. Н. 315. стаття: В. В. Лесевич. Печальна история одной сельской школы.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД ЖУРНАЛУ ЗЛОЖИЛИ:

У Вінніпегу помер Іван Тиктор

Вінніпег, Канада. — У четвер, 26-го серпня 1982 року тут помер після короткої недуги св. п. Іван Тиктор — заслужений видавець, народжений в селі Красному, Золочівського повіту, 6-го липня 1896 року.

Покійний був власником концерну „Українська преса” у Львові, у якому до 1939 року видавав щоденник „Новий Час”, газету для селян „Народна справа”, ілюстрований тижневик „Наш Прапор”, гумористичний журнал „Комар”, дитячий журнал „Дзвіночок” (з бібліотекою „Ранок”), газету для Лемківщини „Наш Лемко”. При кожній газеті виходив цілий ряд книжок (бібліотека) пристосована до потреб читача (разом понад 400 книжок) і щорічні три календарі: „Для всіх”, „Золотий Колос” і „Комар”. Своєю діяльністю І. Тиктор причинився до масового поширення преси і книжки на захід-

ньоукраїнських землях, зокрема в Галичині.

Після 1939 року, тобто по закінченні польсько-німецької війни, св. п. Іван Тиктор очолював у Кракові релігійне видавництво „Нове Життя”, видавництво „Волинь” у Рівному, а в 1948 році в Канаді у видавництві „Клуб приятелів української книжки” перевидав свої найбільші довоєнні видання: „Велика Історія України”, „Історія українського війська”, „Історія української культури” (всі з доповненнями про найновіші часи) та біля 40 інших книжок.

Під час Першої світової війни І. Тиктор служив в легіоні Січових Стрільців, а потім в Галицькій Армії. Після війни у 1923 році одружився з Марією Хом'як, закінчив торговельну академію у Львові, а потім студіював право на підпільному Львівському університеті.

„СВОБОДА”

Вячеслав Липинський як філософ історії

Вячеслав Липинський, ідеолог, історик і політик, заслуговує на не меншу увагу і як філософ; зокрема як філософ історії. На щастя, Липинський встиг в останні роки свого життя сформулювати провідні думки своєї філософії історії (історіософії) більш детально, та більш ґрунтовно, ніж це роблять звичайно історики. В своїх »Листах до Братів-Хліборобів« Липинський дає систему філософічно уґрунтованої політики. Липинський дає не лише філософію української політики, але — політики взагалі. Він гадає, що його висновки можна прикласти до розв'язання політичних проблем усіх часів і народів. Бо Липинський додає в політиці не лише боротьбу політичних груп та напрямків, що можуть розуміється, в різні часи та у різних народів бути різними. Для Липинського політика є виявом вічних, глибоких тенденцій та законів історичного процесу взагалі.

Ми хочемо звернути увагу на ті філософічно-історичні (історіософічні) погляди, що лежать в основі політичного світогляду Липинського. Ми обмежимося найголовнішим. Філософія історії Липинського заслуговує на монографічне дослідження. Тут ми можемо дати лише причинки до монографічного розроблення.

Ми залишимо — на жаль, вже умовини місця змушують нас до цього — філософію української історії Липинського на боці. Його оригінальне та плідне вирішення проблеми історичного розвитку ідеї української державности виросло на ґрунті його історичних студій. Але ці ж історичні студії, разом зі студіями та міркуваннями над проблемами політичного життя народів і держав цілого світу, привели його до поставлення загальних питань історичного розвитку. В центрі уваги Липинського стояли при цьому питання про будуючі та розкладові процеси в житті народів та держав. про конструктивні та деструктивні фактори цього життя.

Ми хочемо зробити спробу сформулювати ті основні поняття, що лежать в основі філософії історії Липинського та з'ясувати ті загально філософічні передпосилки, з яких він виходить, не завше достаточо зупиняючись на їх аналізі. Скажемо наперед, що основні поняття філософії історії та основні передпосилки думання Липинського в багатьох точках оригінальні і своєрідні. Цю оригінальність думок Липинського часто не помічають, бо він вживає для їх означення слів та термінів звичайних і широко розповсюджених. Але як тільки ми переходимо від слів до думок, то вся глибока своєрідність філософії історії Липинського майже в усіх точках його конструкцій виступає перед нами на весь ріст.

Ті основні поняття, якими Липинський характеризує основи, підвалини усякого історичного життя, це є: традиція, аристократизм і нація. Три слова ці зустрічаємо, розуміється, у кожного філософа історії. Ужиток цих основних для кожної філософії історії понять, при тім вживання їх у позитивному сенсі, приводить до того, що Липинського звичайно характеризують як консерватиста, аристократа та націоналіста. Це так: Липинський є і консерватист, і аристократ і націоналіст, але його «консерватизм» і його «аристократизм», і його «націоналізм» аж ніяк не є ті самі, про які пишеться в кожних новинах, в кожному часописі, і які політичні противники Липинського з полемічним газардом утотожують з «реакційністю», з «клясовим егоїзмом» та з «шовінізмом». Подивимося на ці основні поняття історіософії Липинського ближче.

1. Липинський залюбки говорить про «традицію» як основу буття кожного історичного твору. Звичайно уявляють собі «традиціоналізм» як спокійне пасивне життя, в межах сталих, нерухомих, статичних форм, як спокійний, «щасливий» хід за тим, що всі робили та роблять, як вороже становище проти всяких навіть і найменших змін, проти руху, проти розвитку, проти творчости.

«Традиція» в розумінні Липинського не має з такою «традицією нерухомоти» нічого спільного! Бо Липинський добачує суть традиції якраз у її творчому характері. Завдання традиції є «підготовка нової творчої традиції» (23)*.

Традиція є рух і творчість, Сталі й нерухомі лише «різноманітні, випадкові та нежиттєздатні форми» традиції (101). Найнебезпечніше є «літературний романтизм», «ніжні пахощі давно зівялої квітки, мелянхолійна любов до давно померших форм національного життя — любов без сили екстази, без здатности творити нове життя» (101).

Традиція зовсім не дає щастя і спокою для тих, хто бажає нерухомоти, хто стремить до пасивности. Традиція Липинського є власне доля, що накладає на людину обовязки творчости і праці, боротьби і руху — «кожний із нас мусить заняти своє місце в тих рядах, де його поставило життя» — це так, але кожен мусить виконати свій обовязок так, як йому наказує його совість». Це значить — мусить боротись і творити нове, базуючись на традиції, із неї виходячи (гл. ст. 351).

2. Як не є пасивна і нерухома «традиція» в філософії історії Липинського, так само не є застигла, статична «аристократія» в його розумінні. Аристократія це — «та група найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент

*) Вказую в дужках сторінки окремого видання «Листів до Братів Хліборобів» — для тих, хто хотів би сам простудіювати та продумати ідеї Липинського.

являються її організаторами, правителями і керманічами нації» (131). «В даний історичний момент» — ці слова вказують вже на те, що поняття «аристократії» є у Липинського так само динамічне, як і поняття «традиції». Липинський підкреслює цей динамізм, наводячи приклади «аристократії» різних часів і народів: «аристократією треба називати і лицарів — феодалів за часів розвитку феодалізму, і двірську французьку шляхту за часів абсолютизму, і старшин Наполеона і пруських юнкерів за часів розвитку німецької імперії, і фінансову буржуазію, що править сучасною Францією чи Америкою, і російську бюрократію часів петербурзької імперії, і англійську робітничу аристократію, зорганізовану в англійських робітничих організаціях . . . . Таксамо, як аристократією прийшлося би назвати навіть сучасні російські совнаркоми, коли б вони змогли зорганізувати і забезпечити дальший розвиток російської нації. Іншими словами: аристократія не є щось наперед дане, а, так би мовити, «завдання», яке стоїть перед кожною нацією. Аристократія повинна бути «витворена» (132), або лінше кажучи, повинна сама себе витворити, сконструувати та виправдати своє право на існування. «Постійне відновлення аристократії (51) — в цьому суть буття аристократії і в цьому процесі «відновлення» аристократії до організаційної, правлячої ролі приходять все різні і різні класи і групи, — так напр. в англійській сучасності Липинський спостерігав перехід організаторів-керманічів від земельної аристократії до «робітничої аристократії» (131): Для нас неважне, чи підтвердилось це спостереження протягом тих років, що минули з часу написання «Листів», — важне те, що поняття «аристократії» є у Липинського наскрізь динамічне.

3. Найсвоєрідніше поняття нації Липинського. Він підкреслює ті риси поняття нації, які вже часто висували на перший план — напр. романтики або сучасні письменники, що наближаються до романтичних ідей (напр. О. Шпан). Це ідея «органічності» нації — нація є «органічний колектив» (21); на цій органічності нації будує Липинський усю свою теорію класократії (218 і далі). Це — подруге — після «автаркії» (самовистарчальності) національного життя, що є, мовляв, в собі замкнене і не залежить та не повинно залежати від ніяких зовнішніх сил. «Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо і ніхто не зробить з нас нації, коли ми самі нацією не хочемо бути» (67). З цим зв'язана і та гостра критика «варязької теорії», яку розвиває Липинський.

Оригінальним є і те, що Липинський зараховує до прикмет нації територію. Але дуже оригінальним та просто незвичайним у сучасній літературі є те, що Липинський вважав територію основним та конструктивним складовим елементом буття нації. «Територія», може не дуже добре слово, бо воно підкреслює лише просторовий обсяг, що його займає одна нація. Лінше є слово, що його нераз вживає Липинський: «Земля». Земля — є територія в її

конкретній даності: з усіма її геологічними, топографічними, господарчими та навіть естетичними властивостями. Привязаність до землі, до своєї, рідної землі, підтримує та скріплює національну свідомість. Тому то Липинський вважав можливим говорити про «територіальну націю» (256), яка оснований на «почутті територіального патріотизму» (256—258). «Територіальний патріотизм — лежить в основі всякої органічної нації — впливає із інстинкту осілості» (277). Відоме те незвичайне означення, яке дає Липинський «українцеві». — «Українцем», своїм близьким, людиною однієї нації є кожна людина, що органічно (місцем осідку і праці) звязана з Україною, неукраїнцем є мешканець іншої землі» (417). За це означення безмежно сперечались. Між тим це означення — при усій своїй незвичності — має в своїй основі глибоке, метафізичне почуття органічної єдності нації, що на землі живе, з землі виростає, психічно складається під впливом географічного оточення. В основі цього означення лежить переконання, що почуття любові до рідного краю, як до органічної цілості, що глибока звязаність з рідним краєм є необхідною та єдиною можливою передумовою того найтіснішого у світі зв'язку людей, що зветься «нацією».

Для Липинського зв'язок людини з «Землею» витворює цілком специфічну психологію, — це якраз і є психологія, що живе творчою традицією, психологія, що нею живе душа творчої аристократії. Поруч з протиставленням «чорних» та «жовтих», «хліборобів» та — «кочовиків», досить пригадати лише одну із найяскравіших сторінок Липинського — протиставлення «закону землі» — законів капіталу. Боротьба між ними є «боротьба двох непримиримих світоглядів»: «людини як голови власного сільського господарства — й людини як члена анонімного акційного товариства; хлібороба й — біржевого грача. Продуцента необхідних для життя матеріальних цінностей, що бореться безпосередньо з природою — й обрізувача купонів, що придумує біржові комбінації. Віри у власну працю, власні руки й конечність боротьби та війни з твердими законами землі — з вірою в шпигт, щастя, необмежені спекулятивні можливості й можливість загального миру». Потреба релігії, ідеї, як консерватора сили в тяжкій боротьбі з природою — і повного релігійного індуферентизму та науково-бухгалтерської самопевности мешканців банкірських контор. Естетизму в цілому щоденному житті: в садку, в хаті, в полі, в мережаних ярах, у вишній сорочці — зі штукою на продаж, штукою «по обіді», штукою «люксусом» . . . (33). І Липинський в дальших рядках накреслює блискучу характеристику соціального, рідного, політичного укладу, що виростає із: «закону землі» та із «закону капіталу».

Треба підкреслити надзвичайну оригінальність цього означення нації, як єдності, що обумовлюється єдністю «території», землі. В цьому пункті Липинський радикальніший та глибший, ніж російські «євразійці», для яких теж «географічна» єдність є одним із конструктивних моментів поняття

надії. Треба серйозно задуматись над тим, чи не виявляє теорія нації Липинського певних глибших мотивів українського народнього духа, — в протилежність до тих західно-європейських теорій, що висуюють на перший плян в понятті нації державу, расу, мову, національну свідомість тощо.

II.

Ми вже вказували на «динамічні» моменти філософії історії Липинського. Вони виступають ще яскравіше, коли ми звернемось до іншої групи понять філософії історії Липинського: до ідеї, слова, моралі, волі.

1. Ідеї безнастанно витворюються в історичному процесі, щоб знову уступити місце іншим. Ідеї з неба не спадають, а творяться людьми для людей. Виростають вони зі стихійного матеріального життя і зумовлюються оцією найглибшою основою громадського існування людської стихії. Зміна форм «громадського існування», «матеріального життя» суспільства веде з необхідністю до відповідних змін ідеології. Тому — як ми вже підкреслили вище — для Липинського є неможливе всяке романтичне захоплення стариною, всяке її ідеалізування. «Ідучи на мотоциклеті з газеткою в кишені, старих дум запорізьких творити вже не можна .... Людей на ... мотоциклеті не треба саджати з оселедцем на голові, в довгополих жупанах і давніх козацьких шараварах. Але кожен час творить нові ідеї.» Коли зараз вже неможливо творити козацьких дум, то «той самий дух громади — нації може творити тепер ідеї — думи інші».

Може здаватись, що це є «релятивізм» — себто визнання, що кожен час та кожна нація мають свою правду, а загальної правди немає і не може бути. Липинський відповідає на такий сумнів словами, що сформовані зовсім інакше, але нагадують спробу вирішення тієї ж проблеми Гегелем: «Правда громадського життя» — читаємо в — «Листах до братів-хліборобів» — «як і всяка правда, є одна. Але пізнати її можна з різних боків і в різних її проявах, в залежності від того, з якого становища на неї дивитись, і який — відповідно до цього становища — реальний ужиток з пізнаної правди робити» (355).

2. «Ідеї» впливають на маси, на людську стихію не безпосередньо, а через посередництво «слова»: «Слово» грає на системі філософії історії. Людська маса живе і керується «стихийним, підсвідомим, ірраціональним хотінням». Це хотіння суспільство та окремі його групи «усвідомлюють собі» в слові та через слово (116 і далі). Це усвідомлення зв'язане з «виявленням хотіння в виді прибраного в словесні логічні форми образу» (117). «Сформулований в слові усвідомлюючою працею письменників образ стихійних соціальних бажань даної групи будить серед неї ці дрімаючі досі в підсвідомості бажання» (120). — Слово є таке саме динамічне, та само повинно витворюватись знову, пристосовуючись до змін соціальних, політичних, взагалі кажучи — до історичних процесів, як і традиція, як і ідеї. «Слово», коли воно має бути творчим, повинно служити життю, а не безплідно на-

магатись нагинати життя до своїх законів .... Закони слова: закони логіки, закони діалектики, тільки тоді можуть придбати творчу силу, коли вони служать не самим собі, а тому ірраціональному, нелогічному, стихійному хотінню, з якого родиться все життя, в тім числі і саме слово» (115).

Тому ми зустрічаємо в Липинського дійсний культ слова. величезну пошану до цього велитенського знаряддя людської думки та волі. Тому то немає для Липинського найненависнішого, ніж «літерати», в негативному значінні — себто люди, що зловживають слова, що роблять із слова самоціль, одривають його від дійсності і роблять із найбільшого та наймогутнішого знаряддя історичного руху засіб служити своїм егоїстичним та дрібним інтересам.

3. Липинський знову і знову підкреслює значіння моралі*) і моральних основ суспільного життя та політики. «Мораль є передумовою сили й авторитету», «здоровля і сили» в політичному будівництві. «Підстави усякого організованого громадського життя: почуття законности і громадської моралі» (107). Липинський говорить постійно про «моральне здоровля», «політичну чесність», і т. д. З його точки погляду не ті політичні сили, організації, групи мають більше значіння, більші впливи, перед якими стоять морально легші, простіші завдання, а якраз навпаки трудність завдань, високі моральні вимоги, що стоять перед тією, чи іншою групою політичною, є скоріше симптомом вищого признання цього політичного утруповання або течії. Як у слові кристалізуються внутрішні сили історичного руху, так само вони виявляються в моральних вимогах, моральних нормах кожного часу.

З цієї загальної точки погляду розглядав Липинський і конкретні питання дня. Так писав він про гетьманський рух: «Сама стихія життя, ставлячи до нас більші моральні вимоги, допоможе нам перемогти нашу внутрішню слабкість, викресати з себе максимум енергії і завзята .... Вона прийме нас, вона зростить нас своїм буйними потугами, але тільки тоді, коли ми станемо того варті — тільки тоді, коли ми самі, своєю власною моральною вартістю виправдаємо ті більші моральні вимоги, які ставить до нашої творчої ідеї, до нашої моральної віри сама оця стихія життя» (107).

Тому немає дива, що значіння історичних сил Липинський оцінює жертвенністю, їх здібністю до жертви та навіть до самопожертви, в кожному разі — до «обмеження», до самообмеження. Бо на цих якостях базується й авторитет і сила ....

Липинський стоїть на становищі діаметрально протилежному до розповсюдженого серед «позитивістів» погляду, що в суспільстві все відбувається згідно з принципом найменшої витрати енергії. На його думку навпаки, найвище

*) Липинський вживає іноді слова «моральний» в тім значінні, в яким його вживається у французькій мові — як синонім слова «духовний», в протиставленні «матеріальному». Ми користувомось далі, розуміється, лише тими місцями, в яких Липинський вживає слова «мораль» в етичному сенсі.

напруження сил, енергії, волі, є основним принципом історичного процесу та історичної творчості. Липинський зве цей пункт погляду «волюнтаризмом». «Волюнтаризм» Липинський протиставляє «фаталізмові». Це значить, що для нього визнання «волюнтаризму» є визнання активної, творчої ролі людського індивідуума в історичному процесі. «Стремління», «бажання», «хотіння» людини і людських груп, стремління, бажання і хотіння не завжди свідомі й ясні самим людям та їх групам, а не сліпі сили і фактори будують історію.

Але і в цій точці Липинський одрізняється від таких у тому ж зміслі «волюнтраїстичних» теорій, як напр., сучасний фашизм або комунізм. Коли і фашизм і комунізм вірують у те, що силами людей можна витворити новий ідеальний світ, то Липинський — для якого світогляду одною з основних рис є глибока релігійність — знає межі людської волі. Вони — в волі Божій. Бажання, хотіння є неможливе без віри (336) в те, що ціль бажання в якомусь сенсі входить у божественний план історичного процесу. Тому стремління кожної нації зайняти в історичному процесі центральне місце — або одне із центральних місць — Липинський зве «містичним імперіялізмом» (364 і далі). Вживаючи цієї термінології, треба було б і «волюнтаризм» Липинського звати «містичним» або «релігійним волюнтаризмом». І тут світогляд Липинського, наближуючись на перший погляд до тієї або іншої розповсюдженої теорії, в суті є оригінальний і своєрідний.

III.

Оригінальність та своєрідність філософії історії Липинського базується на передпосилках його світогляду. Його світогляд характеризували як «песимістичний». Така характеристика є можливою лише тоді, якщо звертаємо увагу на окремі слова та терміни, на окремі речення та твердження, ігноруючи найглибші мотиви думки Липинського.

Липинський говорить іноді про «катастрофічність» (120) свого світогляду. Може краще було б говорити про «трагічність». Але та «катастрофічність» або «трагічність» філософії історії Липинського є лише вираз релігійного характеру його світогляду. Можливість історичних катастроф або трагедій обумовлена якраз тим, що бажання і стремління, що воля людська аж ніяк не є єдиним та рішальним фактором історичного процесу. Для Липинського історія є безумовно «суд Божий». Стремління і боротьба людей та націй може бути засуджена на невдачу, — це і є катастрофа. Але що торкається історичного процесу в цілому, то філософія історії Липинського є максимально оптимістична. До речі — оптимістична є усяка справді релігійна філософія історії.

Цей максимальний оптимізм філософії історії Липинського виявляється в його розумінні негативних, деструктивних сил історичного процесу. Для Липинського ці сили не мають ніякої самостійності, не є активними чинниками історичного руху. Негативні сили дістають цілком своє буття, свої форми,

свій зміст від позитивних. Негативні сили можуть існувати лише на ґрунті позитивних, як якісь збочення, вивернення, пародії, карикатури творчих сил історії. Тому принципово неможлива перемога деструктивних сил над конструктивними.

Липинський не розвиває цієї точки погляду систематично, але на цілій низці прикладів демонструє її. Всі аналізи негативних історичних сил та інтерпретації їх історичного чину збудовані у Липинського на цьому розумінні негативних чинників історичного процесу, як несамостійних, онтологічно нетривких та нестабільних наслідків сил творчих і позитивних. Преглянемо кілька прикладів, щоб з'ясувати собі вихідну точку Липинського. — Так є з політичними формами. Лише аристократія та традиція дає сили революції: «без частини старої аристократії, що прибирає . . . інші форми, але заховує свій давній аристократичний, творчий, будуючий дух, — повстання ніякої республіки на руїнах монархії неможливе (39), «неможливо кандидувати в національні Наполеони там, де народ не має ще в собі традиції національних монархів» (92). Антигетьманці мусять в своїй політичній праці «підробитись під Гетьмана . . . або щезнути. Це загальний закон, не тільки закон одної України» (92). — Так більшовицька революція тримається лише тому, що і вона спирається на традицію: «більшовики мають за собою десятки літ державного і національного думання; переворот був підготовлений — не тільки соціальною, а і національно-державною працею російської інтелігенції». Коли з'явився «новий Пугачов» йому залилось тільки зорганізувати те, що підготували покоління російських революціонерів: державників і патріотів». — Так і в сфері ідеології раціоналізм може існувати лише як форма містицизму, що лише заховує свій дійсний зміст (201, примітка). — Ті ж риси наслідування позитивних явищ та течій бачить Липинський і в таких негативних формах історичного буття, як модерний анонімний капітал, як інтелігенція, ця «здекласована, непродукуюча, безземельна та безверстна» пародія на аристократію, як література в її сучасній формі, що є лише безсилим наслідком традицій творчого слова. Не дурно навіть політичний деструктивний ідеал зветься «утопією», себто землею, що ніде не є, — нетериторіяльна ідея нації лежить в основі утопічних ідей.

Ясно, що такі несуттєві, несамостійні сили не можуть бути серйозною небезпекою для сил позитивних, будуючих, творчих.

Ясно, що Липинський має право зі свого пункту погляду бути рішучим, «скрайнім» оптимістом філософії історії.

IV.

Зупиняючись ще на питанні, які є ті загальні філософські передпосилки, загальні філософські тези та схеми, що їх кладе Липинський в основу своїх конструкцій філософії історії.

1. Для Липинського характеристичний своєрідний «онтологізм».

Він не задовольняється лише вказівкою на ті сили, що мають духовий, ідеальний характер, які є чинними в історичному процесі. Він хоче завше вказати і ту «матерію», в якій ці сили «втілюються», реалізуються. Тому поруч з «душею» історичного процесу Липинський ставить його «тіло». Він шукає напр., «форми виявлення несвідомої, містичної, ірраціональної волі народу до вільного незалежного існування» (84). Поруч з «моральними» силами стоять для нього «матеріальні» відносини: «відносини матеріальні знаходять вираз у статистиці морального життя: в тім, що вже створено людським духом із пасивної матерії» (195). Але ж відношення є взаємне: «без розвитку громадської моралі нема розвитку техніки матеріального життя, без розвитку техніки матеріального життя нема розвитку громадської моралі» (197), без «відродження віри», без «пориву духа, створення вищої громадської моралі . . . не може бути вищої техніки і вищої матеріальної культури» (205).

Цей дуалізм духових сил та матерії, в якій вони реалізуються, Липинський проводить в різних пунктах своєї філософії історії: хотіння і слово, авторитет і сила, активні і пасивні елементи («жовті» та «чорні»), аристократія і маса, свобода і рівність, держава і громадянство — ці усі пари є подібні парі дух — матерія (356 і далі). Себто: в кожній із цих пар, що охоплюють у своїй цілості мало не всю філософію історії — а до них можна додати ще ряд інших пар, що маємо в творах Липинського заналізовані або тільки намічені — маємо протилежність активної духової сили та тієї «матерії, без якої ця сила не набула б була реальности, не може втілитись, здійснитись. Уся політична ідеологія Липинського, його ідея «клясократії» базується на цій перед-посилці його філософії історії.

2. Друга основна риса філософії історії Липинського — це визнання ним конкретного характеру всякого історичного об'єкту та історичного чину. — На думку Липинського не існує, скажемо, «нації взагалі», «традиції взагалі», «аристократії взагалі», а лише конкретні індивідуальні нації, аристократії, традиції — та до того ще такі, що в кожен даний момент часу модифікуються, змінюються, знову витворюються, відновлюються . . . Кожен історичний твір є такий, який він витворюється в процесі історичного життя: «кожна нація має лише таку традицію, яку вона сама собі в своїй історії створила» (94). Липинський наближується навіть до — на нашу думку навряд чи правильного — погляду, що національна індивідуальність не є певна психічна «характерологічна» даність, а скорше «продукт історичного процесу соціального життя даного колективу — це твір, формація історії» (129), або якщо ми прийнемо на увагу, що і сучасність є «історія», то треба буде сказати, що національна індивідуальність — це є сама історія даної нації.

Прикладом того, з якою увагою та повагою ставився Липинський до конкретної історичної індивідуальності, може служити праця про «Релігію та церкву в історії України». Він, віруючий католик, отже людина, що переконана була в справедливості вчення католицької Церкви, вважав потрібним співжиття тих конфесій, що живуть тепер на території України, бо вважав неможливим гострий розрив цих історичних конкретних індивідуальностей з їх конкретною індивідуальною традицією ....

3. Ми вже підкреслювали, та й не один раз, що філософія історії Липинського має виразне релігійне забарвлення. Почуття вищих цінностей є основний патос філософії історії Липинського.

Це почуття вічних цінностей має тому значну роль, що якраз воно надає філософії історії Липинського її властивий характер. Філософія історії, що залишає людину її власним силам, що сліпо та безпідставно вірить (і здебільшого зовсім не помічає цієї своєї безпідставної та сліпої віри), що люди можуть досягнути усього, що хочуть, своїми силами — є небезпечний (бо безпідставний!) оптимізм, який вироджується в свою протилежність — в безнадійний песимізм, якщо тільки надії та зусилля людей обманює історична доля. Почуття вічних цінностей, що стоять над історичними процесом, як вічні, незмінні, нерухомі провідні цілі, зокрема: релігійна віра (що є почуттям найвищої цінності) рятує людину і від того, і від іншого: поверховний оптимізм є неможливий для того, хто знає, що всі зусилля та добрі наміри людини реалізуються лише тоді, коли вони відповідають божественному плянові історичного процесу; безнадійний песимізм не в силі опанувати тих, хто вірить, що історія не є безглуздий перебіг безмістовних подій, що людство має на землі вищу мету, що певнинний рух історії здійснює вищу правду.

І тому, коли ми хотіли б схарактеризувати основний настрій філософії історії Липинського, ми не знайшли б ліпшої можливості, як вказати на те, що основний настрій, який опановує Липинського при погляді на історичний процес — це є почуття поваги — поваги до тих цінностей, що в історичнім процесі реалізуються, до тих осіб і колективів, що є носіями цих цінностей, поваги, — нарешті до тієї Вищої Сили, що цим процесом кермує. Історичний процес — як і все соціальне буття, та і як увесь світ взагалі — збудований ієрархічно, цебто в ньому є вище і нижче, підрядне і пануюче, винадкове та історичне .... Лише з вищого та найвищого можна розуміти нижче та підрядне.

Цей, в основі оптимістичний, настрій висловлює Липинський і в тім місці своїх «Листів», де він дає в кількох рядках так би мовити витяг, резюме своїх філософічно історичних поглядів. Цими гарними рядками ми і закінчимо наш нарис: «навіть найтрудніше завдання може бути виконане, коли єсть: стихійне, вроджене хотіння, — ясна ідея, усвідомлююча хотіння; воля та розум, потрібні для здійснення ідеї: — віра в Бога і в те, що дана ідея згідна з Божими законами: — і любов до людей та до землі, серед яких і на якій має здійснюватись дана ідея».

За Холмщину.

Прилученне мировим договором Холмщини до Української Народньої Республіки викликало в польських буржуазних і націоналістичних кругах страшенне роздраження. В Польщі робились демонстрації з причини „нового поділу Польщі“, як се називають Поляки; наложено національну жалобу (траур). Австрійське правительство і парламентарні круги, які стоять під польськими впливами, силкують ся заспокоїти їх, що прилучення се не остаточне, що українсько-польська комісія, яка має розграничити українські й польські землі, ще се діло може поправити. З Холмщини йдуть звістки, що місцеві Поляки користають, що українська людність розігнана — одні вивезені Росіянами, инші Австрійцями в далекі сторони й досі не можуть вернутись; спішають організувати серед місцевої людности заяви й петиції, що вона хоче бути не під Україною, а під Польщею; місцеву ж українську людність всяко тероризують і нищать.

Не перший раз іде така польська боротьба за сю бідну країну, за сей „український маслак“, як назвав я її, випускаючи десять літ тому брошюру про Холмщину під час попередньої війни за неї. Тоді російське правительство задумало відокремити Холмщину й Подляше в одну губернію й відділити її тим від Польського „королівства“. Поляки й тоді підняли страшенну бурю проти „четвертого поділу Польщі“ і їх підтримували російські кадети й єврейські партії, а на Українців, які доводили, що Холмщина дійсно має всі причини бути виділеною, летіли лайки, інсинуації, наклепи. Але Українці не убоїлись сеї скаженої люті й знов стали в обороні своєї одвічної „україни“, коли прийшла для сього рішуча хвиля — під час останніх переговорів з Центральними Державами.

Холмщина дійсно одвічна українська земля і ніколи не вважалась польською в розумінню етнографичнім: в очах Поляків вона була завжди „Русю“, і належала на рівні з землями Львівською, Галицькою, Перемиською й Сяніцькою, як пята земля, до „Руського воеводства“, теперішньої Східньої Галичини. Тільки як на Віденським конгресі в 1815 р. викрадено було наново „Королівство Польське“ з земель польських, сумежних українських, білоруських і литовських, а в їх числі попала туди й Холмщина, — Поляки стали дивитись на неї як на землю польську, чи таку, краще сказати, яку треба за кожду ціну зробити польською.

В міру того як терпіли крах польські надії на відновлення Польщі в її старих історичних границях і провалювались польські повстання, польське громадянство всякий раз ще з більшим завзяттям кидалось польщити ті не польські території, які були прирізані на віденському конгресі до „конгресової Польщі“, чи „царства Польського“, без уваги на їх етнографічний склад і історичне минуле,—в тім і Холмщину. І справді протягом століття вони дуже багато зробили для її спольщення, маючи по своїй стороні єврейську людність і пильно використовуючи всі помилки божевільної централістичної політики російського царства, що з свого боку заходило ся змосковщити тутешню українську людність, і тим тільки ослабляло відпорність її польським впливам.

Виганяло воно українську мову—Поляки користали з того, щоб поширювати польську.

Насилав російський синод московських попів—польське духовенство користало з того, що для української людности сі поли були чужі й непремні, й прихилило її до костелу. Силоміць скасувала московська адміністрація унію,—польські ксьондзи при помочи громадянства постарались „упорствующих уніатів“, що не хотіли бути православними, переробити на католиків і Поляків.

Української школи не було, московська школа була людям чужа,—Поляки організували польські шкільки та до них усякими способами затагали українських дітей, і т. д.

Досі українське громадянство не могло нічого зробити для виратовання від сього польщення своїх земляків, що цілими століттями боронили свою національність, а тут не могли далі витримати під подвійним натиском московським і польським. Тим часом, як московська сторона робила до останнього моменту все для улекшення польських плянів (от правительство Керенского на бажанне Поляків скасувало закон про відділення Холмщини в особну губернію, щоб з формального боку улекшити включення Холмщини до Польського королівства),—Українці були безсильні. Аж тепер переговори з Німеччиною про мир дали Українцям нагоду визволити з-під польської власти стару столицю короля Данила—Холм, і всю сю „Україну“, як зве холмське пограничне наша стара галицько-волинська літопись XIII в.

При переговорах з Німеччиною й Австро-Угорщиною про мир українська делегація твердо стала на тім, що Холмщина й Підляшє повинні бути включені в склад Української Республіки.

Австрійська делегація доволі енергійно обстоювала польський погляд на непорушність границь конгресової Польщі, але супроти того, що українська делегація твердо стояла на своїм, австрійська делегація не вважала можливим задля цього зривати переговори. Холмщина й Підляшє признано землями Української Республіки, хоч в розмірах дещо менши проти старих їх границь—без деяких пограничних та мішаних українсько-польських і українсько-білоруських територій. Відновлена українська республіка сповнила надї й горячі бажання, які летіли до неї з усіх сторін, від виселених з своїх осель Холмщан і Підляшан, вона обстоює їх отчину.

Але тепер стає на черзі завдання вернути сю отчину вивезеним московським і австрійським правительством і розкиданим по світу її дітям, допомгти їм урядитись знову в ріднім краю, дати їм те чого вони позбавлені були досі—українську школу, українську церкву, підставу українського культурного життя—пресу, бібліотеки, читальні, театральні вистави, музеї. Все те, одним словом, на чім би вони могли опертись і протистати польському натискови, котрий, очевидно, ще раз і в останнє буде поведений на сю країну польськими націоналістичними кругами.

Се діло, се обовязок, який лежить не тільки на місцевій українській адміністрації, котра зараз організуєть ся, а на всім українським громадянстві—особливо України західньої, людях знайомих з складними місцевими відносинами. Вони повинні принести тепер своє знання, хист і енергію відродження сїєї покривженої історією країни.

Вельмишановний Пане

Переглядаючи картотеку журналу "Життя і Школа" зауважили ми, що

Ви й досі не вирівняли ще свого довгу за роки 19 — 19 в сумі \$ —

Великі кошту друку змушують нас, прохати Вас, якнайшвидше вирівняти свою заборгованість, щоб ми могли нормально й без задержки друкувати наші видання.

З належною Вам пошаною

Д-р Василь Луців, видавець.

МЕТОДИКА і ШКІЛЬНА ПРАКТИКА

І. Трійняк

Склад і наголос

(Подано з певними змінами)

Перші відомості про склад і наголос учні дістають у перших роках початкових шкіл із навчанням української мови. Тема ця для учнів нескладна, але від того, як учитель пов'яже з нею далше вивчення мови, залежить значною мірою засвоєння всього мовного матеріалу.

Очевидно, шкільні підручники з морфології вельми допоміжні, але не треба обмежуватися в старших класах лише тими відомостями, що подані в підручнику. Одну із своїх лекцій я спланував так: 1. Перегляд домашнього завдання. 2. Повторення відомостей про склад і наголос. 3. Пояснення. 4. Письмові вправи. 5. Завдання додому.

Проглянувши домашні завдання, ставлю перед класом ряд запитань, щоб виявити ступінь учнівських знань про склад і наголос і підготувати їх до глибшого вивчення теми: Що ми називаємо звуком? Що ми називаємо літерами? Скільки звуків в українській мові? Скільки в нашій азбуці літер? Назвати голосні звуки, приголосні. Що ми називаємо складом? Який склад називаємо закритим, відкритим? Від чого залежить кількість складів у слові? Що називаємо наголосом? Учні формулюють правила, приклади до них записують у зошитах і на таблиці, порівняно легко поділяють слова на склади, визначають їхню кількість. Проте часом роблять помилки у визначенні наголосу. Даю пораду: вимовляти слова з протягом — тоді наголошений склад виділяється з-поміж інших виразніше. Спочатку пропоную наголошувати дво- і трискладові слова, а вже згодом і багатоскладові.

Далі пояснюю, що цілий ряд тем і правил не можна засвоїти, не розуміючи, що таке склад і наголос. Назвемо хоча б правила переносу слів з рядка в рядок: вживання апострофа; написання сполучень "йо", "ьо"; правопис префіксів; ненаголошені "е", "и", "о"; чергування "о", "е" з "і" та ін. Учні й самі переконуються в тому, коли ми пізніше будемо повторювати названі розділи з граматики.

Учнім цікаво буде знати, що є національні мови, в яких переважають багатоскладові слова (напр. — фінська) або навпаки — одно чи двоскладові (пр. — англійська).

Наголошуються слова у різних мовах неоднаково: в одних наголос рухомий і немає постійного місця (українська, білоруська, московська мови), в інших — сталий, або на останньому складі (французька), або на передостанньому (польська), або на першому (чеська), або головним чином на коренях слів (німецька). Учні можуть легко переконатися, називаючи окремі слова цих мов (у школі, звичайно, є групи з німецькою, англійською, французькою та іншими мовами).

А на таблиці та в зошитах записуємо слова української мови, щоб уточнити місце наголосів:

а) Наголос може бути на корені слова, префіксі, суфіксі, закінченні: "гОлка", "вИїхати", "садОк", "огіркИ".

б) Наголос в складних словах і абрєвіатурах, як правило, на другому (останньому) корені ("дроворУб", "усусУс"); нерідко на сполучному

голосному ("пройдИсвіт", однОліток", "літОпис", у прізвищах типу "ВернИгора"); в географічних назвах може бути і на першому корені ("Миргород", "РАйгород", і на другому ("ЗвенИслав", "ІзяслАв"), і на сполучному голосному ("ЖитОмир", "ТернОпіль").

в) Наголос може змінюватися у відмінюваних формах: "двЕрі" - "дверИма"; "бородА", "бОроди"; у словотворенні: "осЕл-" "Ослик" та ін.

г) Уживання з прийменниками може спричинюватися до зміни наголосів: "чоГО"-ні до чоГО"; "менЕ" - "з мЕне"; "теБЕ" - "у тЕбе" (в займенниках).

д) Слова з подвійним наголосом мають одне значення: "алфАвІт", "апОстрОф", "бАйдУже", "вИсІти".

е) Слова з подвійним наголосом різні значенням: "зАмОк", "кОлОс", "прИклАд".

є) Хитання в наголошеннях з наданням переваги якомусь одному наголосові: "бАтьківщИна", "вИзвОлення", "ПолтАвщИна". Вони зумовлені, головним чином, діалектними відмінностями, адже мова постійно розвивається, змінюється. Літературна мова намагається унормувати вимову таких слів.

ж) Омограми, значення яких розрізняється наголосом у контексті: "дорОгА", "колОтИ", "молОтИ".

Далі учні, щоб запам'ятати правильні наголоси у найбільш уживаних словах, самостійно виконують одну-дві невеликі вправи з підручника. Жаль, що в підручниках для рідних шкіл і курсів українознавства обмаль таких слів, які обов'язково треба засвоїти учням. Тому я додаю ще свій список слів, часто повторюваних у шкільній практиці: "вІрша", "вІршем", "вІрші"; "псевдонІм"; "ромАн"; "грОшей", та інші.

На цьому ж уроці зосереджую увагу учнів на наголошуванні деяких українських прізвищ. Прізвища, що походять від відповідних загальних назв, зберігають і наголос своїх слів-основ: "КобзАр", "КовАль", "НовАк", "СпівАк". Зміна наголосу в таких прізвищах нічим не виправдана.

Показую учням "Словник наголосів" М. Погрібного, "Правописний словник" Гр. Голоскевича, "Українсько-англійський словник" Стечишина, вказую на позначення наголосів на словах і привчаю їх користати із цих посібників.

Додому даю завдання: списати сторінку (в зошиті) тексту з журналу "Життя і Школа", поставити в словах наголоси, а в одному реченні — поділити слова на склади, запам'ятати вірні наголоси у словах, записаних у класі.

Виготовляємо також кілька таблиць із позначеними наголосами. Таблицями належить користуватися на лекціях як наочними посібниками, а також вившувати в класі на певний час для запам'ятання. Ось взірці таких таблиць:

Таблиця 1

СЛОВА, ЧАСТО ВЖИВАНІ В ШКІЛЬНІЙ ПРАКТИЦІ

бЕсіда	ознАка	москОвський
вимОва	писАння	рОзвідка
вимОга	питАння	розвІдник
вирАзно	площинА	твердИй
громадЯнин	дІдич	течіЯ
дзвІнкИЙ	порядкОвий	тугИЙ
завдАння	пОсуд	чисЕльний
навчАння	предмЕт	читАння
засІдання	прОстір	чотирнАдцять
одинАдцять	речовинА	український
одноразОвий	рІшУче	учнІвський

Таблиця 2

СЛОВА, В ЯКИХ ЧАСТО РОБЛЯТЬ ПОМИЛКИ

вербА	вИсоко	зАлоза
веретЕно	вітчИм	зАродок
далЕко	кропивА	прИятель
дочкА	лЕгко	прОстий
дОшна	ненАвидіти	рЕшето
дрОва	новИй	серЕдина
кИдати	обрУч	слабИй
кИшка	Олень	старИй
кімнАта	отАман	стУпінь
кОлесо	парАліж	товарИство
кОлія	пАсти	шИроко
корОмисло	петля	шОстий
крЕмінь	пОдруга	щИпці

Таблиця 3

СЛОВА З ПОДВІЙНИМ НАГОЛОШЕННЯМ І ОДНАКОВИМ ЗНАЧЕННЯМ

АгЕнт	зАв'Язка	перЕпАл
бАйдуЖе	зАгАдка	пЕрЕпис
бАтьківщИна	зАголОвок	пІтьмА
беззАхИсний	зЕрнО	п'ЯнИця
бЕшкЕт	кАталОг	слІдОм
блИзькИй	копИтО	смІлИвий
бОлячЕ	лЮдськИй	спІдлОба
вИзвОлення	нАголО	спОвнА
вИсІти	нАдвОє	срІблО
в-огнЯнИй	нАстИлка	стремЕнО
волОдАр	недАрмА	тАкОж
дітвОрА	нівІдгІль	УсмІшка
дОговІр	нУдИти	фАрфОр (фаЯнс)
жАлО		ЯснИй

Таблиця 4

СЛОВА З ПОДВІЙНИМ НАГОЛОШЕННЯМ, АЛЕ РІЗНІ ЗНАЧЕННЯМ

Атлас — книжка	атлАс — матерія
зАмок — фортеця	замОк — від дверей
кОлос — частина рослини	колОс (кольос — велетень)
Орган — частина організму	оргАн — музичний інструмент
прИклад — взірець	приклАд — частина кріса
пОверх — нашарування кімнат	повЕрх (зверху) — прислівник
рЕмінь — пояс	ремІнь — матеріял (кожа)
сім'я — насіння	сім'Я — родина

Таблиця 5

ГРАМАТИЧНІ Й ЛІТЕРАТУРНІ ТЕРМІНИ

альфАБЕт	лапкИ	некролОг
анАпЕст	літОпис	однинА
апОстрОф	множинА	пАсквіль
дефІс	монолОг	ромАн
діАлОг	м'якИй	ромАн

Таблиця 6

СЛОВА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

алОе	кіломЕтр	револьвЕр
бЕнкЕт	медикамЕнт	утИль
бібліотЕка	палАц	фундАмент
демокрАтія	партЕр	характЕрний
діАгноз	портфЕль	цЕмЕнт
докумЕнт	протЕст	цЕнтнер
індУстрія	протокол	шофЕр
квартАл	процЕнт	

Таблиця 7

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

КИїв	ДністЕр	Осльо
АстрахАнь	ЕльбрУс	Слов'Янськ
БерлІн	ЖенЕва	СофІя
БрюссЕль (Брукселя)	КОВно (КАунас)	СтАвропіль
БуковИна	МОринці	СірАмі

Поділ слів на ці групи, звичайно, умовний: наприклад, слово іншомовного походження може мати два наголоси і бути літературним терміном (анАпЕст).

Для одної таблиці краще брати небагато слів, а згодом, коли після перевірки вчитель переконається, що правильні наголоси засвоєно, замінює таблицю на іншу, з новими словами. Кожну таблицю можна скорочувати чи доповнювати — залежно від класу, підготовки учнів. Справджуємо засвоєння наголосів різними способами: учні вводять слова в речення й читають уголос; читають таблицю; усно придумують речення зі словами з таблиці; розставляють наголоси на продиктованих словах.

Роботу з учнями над наголосом і складом не треба припиняти аж до випуску їх зі школи. Як уже говорилося цілий ряд тем з фонетики й морфології зв'язані з наголосом та складом. Вправи можуть бути різноманітні; перенос слів із рядка в рядок; перевірка ненаголошених голосних; складання таблиць та ін.

Лекції з розвитку мови теж доцільно пов'язувати з наголошуванням слів. Ось, наприклад, ми взяли в старшій класі для виразнага читання й письмової вправи початок роману Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні" (розділ "Польова царівна").

НадвОрі веснА впОвні. КудИ не глянь — скрізь розвернУлося, розпустИлося, зацвілО пИшним цвітОм. ЯснЕ сОнце... — і до слів, — НедАром в такУ годИну — аБИ недІля або якЕ свято — хліборОби виХодять на полЕ хлібА обдивляТись!

Учитель проглядає переноси слів, пояснює або уточнює значення таких слів з уривка, як "ВелИкдень", "кИлим", "шатрО", "билИнка", "до-кУчне", і зазначає, що в словах "подИхає" і "хлІба", коли зле поставити наголоси ("подИхає", "хлІба") зміниться навіть зміст речень. Написане учнями треба справджувати не тільки на слух: учень може прочитати добре, а наголоси розставити як попало.

Звичайно для виразного читання тільки правильні наголоси — надто мало. Контролюємо і силу голосу, інтонації, логічні наголоси, вимову окремих голосних ("е", "и", "ї"), приголосних ("г"), темп читання, павзи. Тому вже в початкових класах треба учителеві вимагати в роботі над учнівськими усними та письмовими переказами — стислої передачі змісту.

У вищих класах учні повинні знати багато віршів Т. Шевченка напам'ять. Незважаючи на глибоку народність їх, мелодійність і простоту, школярі часто збиваються з ритму, переходячи з коломийкового розміру на хорей. Слова, звичайно, вимовляємо з природним наголосом, однак у швидкому читанні своєрідно наголошуватися можуть хоресні стопи, як у співі, і в цьому немає біди. Цю особливість наголошування окремих слів у віршах коломийкового розміру можна показати на такому прикладі:

ДУми мОї, дУми мОї,
ЛИхо менІ з вАми!
Чом ви стАли на папЕрі
СУмними рядАми?...
Чом вас вІтер не розвІяв
В стЕпу, як пилИну?
Чом вас лИхо не приспАло,
Як своЮ дитИну?

Засвоєні відомості про наголос і склад треба принагідно повторювати на лекціях літератури.

Відомо, що вивчення п'яти основних віршових розмірів (ямб, хорей, дактиль, амфібрахій, анапест) ґрунтується на вмінні розрізняти наголошені і ненаголошені склади. Ці ж знання потрібні учневі, щоб зрозуміти силлябічну, силлябо-тонічну системи віршування й коломийковий вірш.

Учні навіть і в старших класах ще слабо визначають розміри віршів. А треба вміти розрізняти їх на слух! Тоді я вчу скандувати вірші. Для визначення розміру беру рядок із короткими словами (дво- і трискладовими), бо в багатоскладових словах є одна, а то й дві безнаголосні стопи (пірихій), що практично утруднює визначення розміру. Те ж саме буде і тоді, коли побічний наголос падає на службові слова.

Вивчати вірші напам'ять, як і запам'ятовувати слова чужої мови, треба уголос! При мовчазному читанні губляться, зокрема, наголоси. Більшість учнів читає все мовчки. Та є частина, що все задане намагається перечитати тільки вголос. У всіх випадках учитель мусить мати індивідуальний підхід. У школах із англійською мовою навчання, за малими винятками в Алберті — Канада, учні взагалі не говорять по-українському. Те саме відноситься здебільша й до цілоденних українсько-католицьких шкіл. Тому голосне читання в класі, що контролюють учитель і учні, має виймкове значення.

Значною підмогою для опанування літературної вимови є вірші, вивчувані в школі за програмою або для виступів на літературних вечорах. Віршова мова — зразок наголошування. Але в окремих поетів (Ю. Федькович, І. Франко) часто-густо трапляються діалектні наголоси, відмінні від сучасних літературних. Перед першим читанням вірша або й трохи згодом я вказую на це учням, а вони позначають відповідні слова. Так, у вірші І. Франка "Каменярі" звертаю увагу на такі наголоси: "стОю", "зовІсІм", "свОїми", "пУті". У вірші П. Грабовського "Трудівниця": "трудІвниця", "лИсту", "свлАдувавсь".

Коли виправляти розмовну мову учня — зразу ж, як тільки він сказав, чи потім? Слухаючи вірш, я на неправильні наголоси (як і на інші помилки) вказую після деклямації, щоб учень не збився. А мову звичайної відповіді, на мою думку, слід виправляти зараз же, це дає більший ефект. Тільки надто відсталих учнів я слухаю до кінця, не перебиваючи. Крім того при усних відповідях учнів записую типові відхилення від літературної норми (наголоси, лексику, звороти та інше), а потім включаю такі елементи у письмові вправи, твори і власну усну розповідь.

Більше слів недобре наголошують учні, читаючи прозові твори. Отут непочатий край роботи. Тому лекції з розвитку мови в усіх без винятку клясах особливо корисні. Одна з таких лекцій і певний час на інших лекціях треба присвятити доброму наголошенню. Щоб менше учні припустились помилок, хай вони спочатку мовчки прочитають текст, позначать наголоси на важких словах, порадившись з товаришами чи запитавши вчителя, а тоді вже читають. Так роблять досвідчені вчителі перед лекцією, диктори, декляматори, а учням і поготів корисно. Іноді доводиться позначати наголосом і віршовані рядки — там, де може бути двозначність, або в довгих словах, щоби не збитися з ритму. Окремі слова позначаються наголосом і видатні поети, підкреслюючи цим, що наголос довірливий, однак "слова з пісні не викинеш". Добре було, коли б і в шкільних підручниках з усіх предметів, друкованих українською мовою, на потрібних словах (частіше ніж досі) послідовно ставилося наголоси.

Вирівняйте задовження Відновіть передплату!

КАМПАНІЯ ЗА ЖУРНАЛ "ЖИТТЯ І ШКОЛА" ЦЕ СПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ — ПОДБАЙТЕ, ЩОБ НАШ
● ЖУРНАЛ БУВ У КОЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ! ●

ПРИГАДКИ ПРО ВПЛАТУ ЗАБОРГОВАНОСТІ ВИСЛАНО ТРОХИ НЕ ВСІМ
БОРЖНИКАМ. ПРОХАЄМО ЯКНАЙШВИДШЕ ВИРІВНЯТИ СВОЇ ВПЛАТИ,
ЧИ ВИСЛАТИ НАМ ЛИСТОВНЕ ВИЯСНЕННЯ, БО В ЧЕРГОВОМУ НОМЕРІ
"ЖИТТЯ І ШКОЛА" БУДЕ ВЖЕ ПОМІЩЕНА ЛИСТА ШКІДНИКІВ (ДОВЖ-
НИКИ ПОНАД ТРИ РОКИ) І НЕПЛАТНИКІВ. РІВНОЧАСНО ПОВІДОМЛЯЄМО,
ЩО БУДЕ ПРИПИНЕНА ВИСІЛКА ЖУРНАЛА ВСІМ ШКІДНИКАМ, ЯК ТЕЖ
УЖИЄМО ІНШИХ РІШУЧИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ СТЯГНЕННЯ ЇХНЬОГО БОРГУ.
ТОЧНІ ПЛАТНИКИ НЕ МОЖУТЬ ТЕРПІТИ ЧЕРЕЗ НЕСОЛІДНІСТЬ БАЙДУ-
ЖИХ І ШКІДНИКІВ НАШОГО ЖУРНАЛА. — Адміністрація "Ж. і Ш."

**"ЖИТТЯ І ШКОЛА" ЦЕ ЄДИНИЙ ВИХОВНИЙ ЖУРНАЛ
У ВІЛЬНОМУ СВІТІ.**

**ВИХОВУЙМО РОЗУМНО
Й РОЗСУДЛИВО**

Європа й Україна в минулому

(Продовження з попереднього числа)

II

В 1827 році в лицю, в Ніжині, перебуває вісімнадцятилітній панич Микола з хутора Яновщини, недалеко від Миргорода. Цей юнак, хорovitий, мелянхолійний і сентиментальний, хоч і має в собі нахил до веселощів, але, як сам зазначає у листі до матері, «розуміється, не бурхливих веселощів». Його пристрастю є купувати книжки французькі, німецькі (він хвалиться матері, що виписав «з Лемберга твори Шіллера»), а також і російські книжки, особливо недавно вийшли поеми Пушкіна.

То амбітний хлопець. Ці діти дрібної шляхти новонабутих провінцій тільки й мріють про те, щоб зробити кар'єру в таємничім, далекому Петербурзі. Спішають туди й поляки, як Булгарин, Сенковський, поспішають і молоді українці, або віддані Росії, як Данилевський чи проф. Никитенко, або ворожі до неї, як Бодянський, Срезневський. Цей молодий Гоголь-Яновський належить до тих прихильних, ба! він колись стане для них усіх висловником, ідеологом. Він, певне, думає так само, як трохи пізніше думав на шкільній лаві Данилевський:

«Світ іде вперед, світ живе — не зостається на місці... а я? Бож і до чого ці всі світлі відомості, ці всі праці освіти, і ці всі грайливі надії мої, коли я вкінці буду змушений поховати їх — під каскою солдата в шинках, під шляфроком українського, дрібного шляхтича, або врешті під зеленим фракком канцеляриста... Ні, таке розчарування булоб убійче! Як я лише подумаю про це — то, мов оливу, наполягають важко думи на мою душу».

Він думає про Петербург:

«Цілком нове місто, майже цілком закордонний світ: там все найліпше товариство, і навіть з Москви...» (Із шкільних спогадів).

Цих молодих людей сушила жадова життя.

«Від десятого року життя першою моєю найтаємнішою думкою було — бути ким-небудь, не таким, як люди з мого оточення. Я хотів «усе» — не тільки пізнати, але все разом випити, одним ковтком. Жити у спокою, жити в глухій тиші, хоч-би і в щасті — це було не для мене» (Данилевський).

Так само і в своїм листі до матері вісімнадцяти-літній Яновський пише:

«Коли я й думаю тепер про щонебудь, то це хіба тільки про моє будуче життя-буття. У сні й на яві мені мріється Петербург, а разом з тим служба цісареві. Досі я був щасливим: але коли щастя є в тім, щоб бути задоволеним своєю ситуацією, то ні, — не зовсім, не зовсім, — поки я ще не вступив на службу, поки не придбав, можна сказати, власного, тривалого місця... (Лист Гоголя з 1827 р.)»

Ах, то «власне тривале місце» в життю, де ти єси, коли людина тратить гордість своєї раси? І ось Гоголь, по двох літах у Петербурзі, ось він на біржі всіх кар'єр. Вибирає кар'єру літератора. Вибирає назимно, він не зачарований болотяною

столицею, і, як кажуть біографи, «спеціально пильно вивчає чужі мови». Чужі мови можуть йому відкрити дорогу до світа. Але тепер, покищо, він з чужих мов вибирає російську і пише в ній поему «Ганс Кюхельгартен». Одоробляє віршилище, якийсь нашивдкун склепаний нащадок «Ленори» Біргера, викликає раптовний сміх у літературних російських колах. Гоголь — гнівний. Переляканий слуга Яким бігає по всіх книгарнях Петербурга, зносить і відкуповує цілий день тоненьку списку книжечку. Ввечері шістьсот примірників «Ганса» згоріло в печі. Це правдива невдача, але є ще Захід. Панич Микола їде до країни Кюхельгартенів.

«В 1829 році він несподівано поїхав за кордон. Знані є наслідки неї фантастичної поїздки. Гоголь приїхав в Лібек, написав звітні листа до матері... описав її у подробицях муки свого розчарування в місцях, що їх він так прагнув бачити... швидко побачив близький кінець своїх грошевих фондів і з сумом вернувся в Петербург». (Данилевський: «Хуторець біля Диканьки»).

Треба здобути Петербург, — панич Микола може вернутись до дому тільки як пан. Ба, може йому й сниться його Яновщина, і Ворекла, і Опошня, і Боронянщина, і вечорі в черешнях та шовковцях! В довгі зимові північні вечорі сидить він коло вікна, як і неодн з його земляків і згадує ті місця, де, вперше зацвіла його нров.

«О, якби хотілось тоді порозчистити примерзлі вікна і зустріти не похмурне, холодне небо, не велитенські озії камінних, шімовних домів, не театри й вулиці, не графітні й деревляні бруки, — але — за чарівним помахом повсталий, степ з панорамою лук і ланів, з бірокатою биндою широкої ріки, що поволі лише серед високо-стрільчатих, темних стін ліса, самотну могилу з врослою в неї каміною бабою, гостроверхній, партівний курінь баштанника... скрипучий табір чумаків... хуторянський ярмарок з вигуками, притоптуванням і галасом хуторянських веселощів... дім поміщика, що біліє в далені... вечір косарів у полі... пісню, що лється на світанку, довгу, пречудову українську пісню, і всю ту вабливу картинку, що на імя її — батьківщина...» (Данилевський: Увід до Слобожан).

Панич Микола мріє про це, як і всі петербурзькі «малороссіяне», але він ще в Ніжині постановив стати вище понад це, він постановив мати успіх, постановив мати «власне тривале місце» в літературі, і то в тій літературі, — де головою Петербург, а не якісь там Гребінківські Оржці, чи Наріжнівські Батурини.

Молодий Гоголь привіз, навіть, з собою зразки такої літератури з Яновщини. Його батько, що недавно вмер, сам писав. То були

«театральні, комічні пєси, написані для домашнього театру в родині Трошинських, що вони постійно опікувалися і батьком і сином Гоголями. Ці комедії Гоголь при відїзді до Петербурга, по смерті батька взяв з собою, щоб надрукувати їх. Невідомо, що з ними сталося в Петербурзі, тому що їх ніхто і ніде більше не бачив, за винятком уривків з них, що при служились, як епіграфи до деяких оповідей Гоголя». («Хуторець біля Диканьки»).

Можливо, що українські комедії Гоголя-батька сталися основою перших творів Гоголя-сина в російській мові. Але ані вони, ані туга за рідним краєм не пхнули самі до писання «Вечорів

на хуторі біля Диканьки». Був ще один чинник такни важний для молодого кар'єриста, — мода! Мода на висміювання »провінції« чужої — чухонської, української чи кавказької, виставлення її у смішному вигляді перед великомонаршим, камінним Петербургом. Легко було мати успіх, — ставляючи обіч потужного фальконетівського камінного їздця випхані поблажливим сіном гумору й етнографізму дурнотаті опудала грузин, осетин, і інших »малоросіян«. Самоосміювання підбитих рас — це смакувало і бюрократичному, і літературному Петербургові, і графу Мушін-Пушкіну, і критикові Белінському.

Тоді вийшли в світ перші новелі Гоголя-Яновського, призириливо-гумористичні, барвно-етнографічні, й однак безсоромні »Вечорі«. Чому безсоромні? Є слабкість людини в тому, що вона покидає свою расу, є зрада людини в тому, що вона служить чужій, ворожій расі, але безсоромність, огидна безстыдність зрадника є в тому, що він перед обличчям чужих хоче довести, що раса його уже впала, обезголовлена, знищена після того, як він її зрадив. »Вечорі на хуторі біля Диканьки«, то блискуча вільна (о, вільна від усіх зобовязань для краю) лірика. А одночасно, то зібрані з навмисною безсторонністю легенди й анекдоти краю, що колись може був великим, але тепер уже скінчився, знітився і не має перед собою будуччини. Успіх перших річей був величезний. Гоголь став славою, сам Пушкін відвідував, підбадьорював, повчав Гоголя. За »Вечорами« ідуть інші твори.

Але все більш дивні. Зникає феєричне світло перших »Вечорів«, у щораз понурішому освітленні виривають постаті дивні, якісь недоламки, потвори, застигли в гримасах*). Постаті »Мертвих душ«, то своєрідні десятки химер, скоцюрблених у щораз понуріший Нотр-Дам Гоголівської творчости. До України щораз пхне його внутрішня туга, і то до України історичної. І знов він постарається обтяти всі можливості гідного розвою, гідної традиції. Його »Тарас Бульба« з м'язами без удержу, і з сильним характером без глибшої культури — то підмет, а не предмет історії. В Тарасі Бульбі знайде себе, коли захоче, навіть російський малоросіянин, жандармський полковник (той чи інший Новицький з Києва) — але не знайде себе в нім жаден полковник Хмельницького, ані Мазепи. Це є епізод історії, подробиця степової боротьби, а не синтеза історії нації. Але ця випадкова постать методично, безувірсько подана, як синтеза цілої історії. Цілу історію України зробив Гоголь випадковою, без гієрархії, і без усякого змісту (поза шибайголівством), без провідної глибокої своєрідної, власної ідеї, він обезголовив її. Українські теми чи побутові, чи історичні потрактував він свідомо, як акт усправедливлення своєї утечі від власної раси. Своїми творами він, геніяльний дефетист, систематично нищив по мистецьки українську гордість. Нищив систематично так само, як працював, по німецьки. »Мій плян життя, — пише до матері, — тепер на прочуд суворий і докладний у всіх відношеннях«.

Боротьба з власною кровю, поменшення того, чого не можна знищити, і знищення мовчанкою того, що висловлювало-б гордість тисячолітньої раси Руснів.

Вміло нищучи гордість, обриваючи звязки свого таланту з расою, він, найбільш відважний нальотчик на духовість раси, якій коли-небудь був, може вкінці свого життя сказати обуреному Бодянському (в 1851 році):

«Нам треба стремити до підтримки і утвердження одного, володарного язика для всіх рідних нам племен. Домінантою для москалів, чехів, українців і сербів повинна бути єдина святина — мова Пушкіна».

За пірроку до смерті він міг це зимно промовити: його раса стала для нього абстракцією так само, як і якісь чехи, серби... Він покинув і мистецтво, що виростає з духовости раси для якоїсь абстракції «неглинної поезії правди, добра і красоти», що не має нічого спільного із щоденним життям. Він покинув, принизив і власну расу в ім'я іншої абстракції, що мала бути світліша і вища від його раси — в ім'я Росії. Спочатку здавалось це українцям чисто тактичним, політичним посуненням. Може й тому, як каже свідок «співгромадяни-полтавці уникали й не любили його». Може, в відношенню до національної літератури (він ненавидів «дъоготь» Кобзаря) були й політичні мотиви. Але назагал він хотів створити Росію, як мистець він мав блюзнірське бажання створити нову расу, надрасу. І мав її наповнити змістом власної творчости. То мав бути другий, важніший етап, його письменницької діяльності.

Безжалісно, похапцем і свавільно (так, як порядкує в чужій йому расі перекиначик, що дірвався до влади) хапає Гоголь все російське, щоб перебудувати його. Він не хоче знати ані москалів, ані українців — він бере тих, що нагорі — адміністрацію, — то, що єдине в Росії було й буде російське. І з нею поступає найжорстокіше. Постаті з його «Ревізора» говорять якимсь спеціальним придуманим Гоголем воляюком, якоюсь петербурзько-малоросійською балаканиною. Він творить міт, і одночасно весь талант напружує на те, щоб створити ідеальну мистецьку дійсність. Його «городничий», його «квартильні», його «чиновники» зарисовані натхнені волею, як ідеальні автомати «роботи». Взагалі Гоголь не дозволяє своїм постаттям на жадне людське одхилення, неконсеквентну ризку, поблажливість для себе самого, — то «роботи» з пекельними машинами в середині. Читач чує цокання цих ідеальних механізмів, і жде вибуху. Російське місто (де воно географічно, спитаймося?) в нього дримає, як фантом і обуджується, як хоровод фантомів. Обуджується наелектризоване, бо його «городничий» схвильований маревом Петербурга. В тупій чванливості, він виростає, бо він споріднюється з чимсь найвищим у Росії, «ревизором з камінного міста». Гоголь підносить його все вище з якимсь схвильованим садизмом і — розтопчує його і всіх «квартильних» і «чиновників» у фіналі. Ревізор з камінного міста — то просто ошуканець. А чим є камінне місто? Вибухає пекельна машина серед «робіт» і вони застигають у препишній німій сцені. Застигають у порожнечі. **deracinés**, як сказав би француз. Але міт, міт потужний уже створено. Міт випадковості в будові Росії — став нагий. Міт непотрібності її адміністрації, а тим самим і Росії, бо це-ж край, де спочатку повстає адміністрація, а потім життя.

*) Прощу порівняти опис конфлікту осіб «з головою, редька хвостиком угору і головою, редька хвостиком вниз» («Іван Ів. та Ів. Никифор») з опрацьованням подібної-ж теми в новелі Конрада («Посидино»).

В Петербурзі перестають плескати в долоні на творчість Гоголя. Офіційні чинники вичувають у нім несподіванку, якийсь досі їм незнаний ворожий підступ. Прихильниками Гоголя є лише групка москалів т. зв. словянофілів, на чолі з гранітовим московським хронікарем С. Аксаковим («Родинна хроніка»). Ці москалі так само ненавидять урядовську Росію, мішанину, ненавидять інстинктом раси, бо вони не-росіяни, вони — москалі. Ось Гоголь відірвався від своєї раси, ось — він знищив сатирою російського фельдегеря, істоту російщини, ось він підходить до творення своєї, ще досі незнаної, нечуваної Росії, до нового росіянина. Бо що була досі Росія, що був росіянин? Дивна мішанина німецького автоматизовання, татарської резолютності, української відданої тверезости, польської зручності і московського захоплення в болю і газарді. Механізм без коріння в історії, в расі, впроваджений в рух принагідними фантастами, сатрапами, почавши від сина німецького придворного оптикаря, велитенської рудої постаті — Петра Першого. Тепер має бути інакше. Але дивно, тут Гоголь заламується. Він не має крові до творення, він не дає постатей, не дає мистецтва, про нову Росію він друкує книжку роздумувань, збірник програмовостей — «Листування з друзями». Мав кров до творення з українського побуту, мав кров до творення постатей з російської урядовщини, — але не має крові до створення типів нової надраси — Росії. Його проби в останній, спаленій ним частині «Мертвих душ» йому самому здаються нужденними. Письменник бере свої елементи творчости з життя, лише Бог творить з нічого. Гордість його покарана, творчість його спопеліла. Сірі, як попіл, його думки вже не дають вражіння життя.

Він оповідає про свою Росію, мішає канони естетики, підстави релігії, відкидає расу і щоденність, і в дивнім фанатизмі проголошує нову Росію як аскетизм, монастир, відречення від тіла в ім'я Росії, і спасення душі шляхом служення їй. Перед обличчям того ідола, що обезкровлює від усього людського, він ставить ідеали, але не ставить людини. І коли на заході Рим, Наполеон і Британія перед обличчям своєї місії кличуть одиницю до надлюдського напруження, то для сповнення місії своєї Росії, Гоголь кличе до аскетизму, до відречення від усіх людських імпульсів і пристрастей. Зі свого боку Гоголь має рацію, він особисто знищив, збещестив у собі голос раси, він утік від того, що одухотворює, запліднює і насичує життя творця. Чому-ж інші не мають зробити того самого?

На цю книжку — обурення зашумувало в російським суспільстві. Критик Белінській, божок літературної еліти, перший кинув камінем у Гоголя. Йому мало рецензій і статей, — він пише відвертий лист до Гоголя, докоряючи йому, що він зрадив обов'язки письменника і громадянина. Гоголя починають вважати майже божевільним. Оповідують, що він живе як чернець, що він покинув мистецтво. Колишні приятелі не мають до нього кимпатії. І. Тургенев, нотуючи свої вражіння від авторського вечора в тих часах (останнього перед смертю Гоголя), бачить у лиці Гоголя «щось хитре, навіть лисяче», і Тургеневу взагалі здається, що Гоголь «у своїх творах рекомендує хитрість і лукавство раба». По наглій смерті Гоголя, що вмер, як каже Аксаков, «згорівши від даремних зусиль знайти обіцяну ним

світлу сторону, від постійної душевної муки», російський уряд не швидко йому пробачив. Прихильні некрольоги сконфіскував російський міністр освіти, автора некрольогу арештовано.

В цьому обуренню є розчарування в талановитім зайді. Розчарований Петербург — державна система, і Петербург — недавно зроджена духовість. Той великий талант, той Гоголь не мав віри в петербурзьку духовість: він в ім'я абстракції її, хоч і недоладну, але нищив її. Коли розвіялись унесення над пантомімами і сатирою зайді, — вияснилось, що його світогляд, то Троянський кінь, що його самі росіяни впровадили у таку ще німціцу фортецю російськості. Белінській відчуває цілим своїм інстинктом, що то не зовнішній ворог, як Шевченко, що то ворог невмолимий, то геній паразитизму і розкладу на чужій духовій культурі, геній, що в ньому духовість петербурзько-російська і духовість київсько-руська, відмінні від себе, ворожі до себе, змішалися і дали синтезу геніяльну, вбивчу — зневіру. Тій еліті, що ще почалась під звуки державинських, тріумфальних дзвонів: «Гром побіди розлягайся!», еліті імперії, що поглинала все в своїм пересуванні на південь і захід, тим князям волі і розмаху, вкинув глибоко в душу свій призорливий міт про нудну механістичність Росії. І не зі смертю Миколи Першого скінчився короткий (півторакалітний) російський імперський зрив, — поява індивідуальності Гоголя, його творчість вижерла з середини зміст того розмаху і зриву. Дарма, вирослі з московського побуту і раси, Аксакові, Тютчеві і їм подібні будуть пізніше підносити авторитет московського генія, вони піднесуть тільки московський націоналізм, і від Александра III-го він, цей націоналізм, буде одною з важніших причин упадку мішанини духових рас — еліти Росії.

Цікавим є, як Гоголь, поволі таки був прийнятий до офіційної трійки великих російських письменників (разом з другим чужинцем по духу — Лермонтовим), цікаво, як поволі прийняла Гоголя російська суспільність і раз назавжди відійшла від уряду, цікаво було-б дослідити вплив Гоголя на певну географічну і моральну безгрунтовність погоголівської, російської літератури, її специфічну гістичність... Але то вже належить до історії духовости Росії. Для українця найважливішим є той етап Гоголівського розвою, де він старається нищити власний край, у методичній ненависті надламує гордість, паплюжить свою расу, щоб збудувати на тому не знати чи фікцію, системи, чи «власне тривале місце» серед чужих авторитетів, чи одно й друге разом.

Нераз можна задуматись над цим і в наших часах. Бо-ж Гоголь, як зявище, — ще живе. Правда, що не на таку скалю і щораз слабше, бо все повніше свідомими і несвідомими шляхами припливає гордість до української раси. Оповідують, що по смерті Гоголя, його знайомі хуторяни, сусіди з Яновщини, не повірили, що Гоголь десь таки вмер за кордоном, і ворожили по старокозацьки: чи він живе ще? Отже поставили полівняний горщик і в нього посадили павука на ніч. Коли павук вилізе вночі з горщика із угнутими, ховзькими стінами, то значить та людина, що про неї ворожать, живе й повернеться. Отже

оповідають, що павук Гоголя вночі заткав павутинням горщик і виліз з нього.

Павуки Гоголя живуть і блукають по Україні, блукають і по сусідах по чужих країнах.

III

«...Ти не чуєш, як шарудить своїми страпатими лапами велетенський малоросійський павук... Повзе він повільно і гідко, тягне своє злодушне, розпасте черево, насякне гадючою кров'ю гадючих століть». (А. Крижанівський: *Очі в труні*).

Ці Гоголівські павуки, що не одному творцеві з'являються серед блискучого ранку нової української духовости, не віщують їм нічого доброго. Знак це для них, що Гоголівські лаштужки, Гоголівські декорації стають уперек їх творчого шляху. Замість людських, близьких і нераз найбільшим змістом сповнених, українських лиць, стають перед ними смішні, але понуро викривлені маски Васаврюків і Шпоньок.

Вони не знайдуть дороги до своєї гордості, — бо на дорозі до української історії левятаном виростає лежача силуетка п'яного запорожця, у засмарованім дьогтем дорогому вборі. В калюжі лежить той запорожець з «Тараса Бульби» і за ним нічого не видно. Їх не втішить жадна радість органічного зросту, розбудови духовости, вони не всілі радіти, вони передчасно зістарились в отрутній млі петербурзьких фантомів. Їхній патос — то патос самознищення.

Врешті, коли й вийдуть зпід сугестії аскетичного нігіліста, — вони зачаджені надовго. Хто може обминути Гоголя в своїм літературнім розвою, — нехай обмине; хто підпав назавжди впливам Гоголя — нехай іде за своїм месією його-ж дорогою, і нехай пише чужою мовою; хто-ж хоче вирватися зпід впливів «Мертвих душ» — нехай зуміє своєчасно сказати на свій «гоголівський» час передсмертними словами Драгоманова:

— Пропашій час!

Вадим Чечва

Сердак шовком вишиваний, голубі очата,

Золотисті коси, хустина квітчата,

Рясная спідниця, уста малинові,
Червоні коралі і вії шовкові.

Зуби перламутром, усточка алмазом,

Жартувала дівчина тай за перелазом.

Не жартуй, дівчино, тай не смійся з мене,

Бо зів'яне рути зілячко зелене;
Проминуть безслідно гожі дні весняні,

А перед тобою дні важкі,
незнаї...

Пливемо по морю тьми...

Один із наших поетів писав колись, що ми "пливем по морі тьми", цікаво, що написав би він сьогодні, маючи на думці нашу сучасну еміграцію?

— Мабуть написав би "топимося в морю тьми!"...

Та щоб ще в морю, а то ж насправді в багні! Топиться в ньому еміграція, бо пливе без керми і без ідей-весел — тобто без вищих поривів і потреб. Пливе наосліп кудою несуть чужі, брудні хвилі. Слепа, бо очі закриті гріш, глуха, бо в ухах шум від ситости. безвольна, бо волю взяв у кайдани грубий матеріалізм, безхарактерна, бо характери не мають у неї ціни, бездушна, бо в ситому тілі немає місця для душі, безсердечна, бо серце заступив їй кусок м'яса. Веде вона темне безпросвітне життя, бо до нього вже звикла, бо в ньому почуває себе безтурботно та вигідно...

Чому ж аж так погано? — Тому, бо кертиця теж задоволена в темній землі, маючи там доволі харчів.

Може хтось скаже на це, що то чорний песимізм...

А я думаю, що ствердження лікарем загрозової хвороби не є песимізмом але діагнозом недуги, а після цього йдуть намагання лікування. Всякий, хто ближче вглянувся в життя-буття нашої еміграції за океаном (і скрізь в діаспорі) без ослон і без прикрас і вдумався в побачене це аж ніяк не песиміст, але лікар нашої еміграційної недуги, добрий діагностик, що стверджує хворобу й заходить якби її вилікувати!

Візьмим під аналізу тільки один відтинок нашого життя, а саме безкультурність, яка проявляється в яскравій відразі до друкованого слова, на купно книжки, журналу чи газети. Один скаже, що немає грошей — нове авто дочці купив. Інший немає в хаті місця на бібліотеку... Ще інший каже, що "на дрантя" не дасть і цента... Остаточо є й такі, що беруть та не платять книжки, роками винні за журнали, не платять за часопис... Всі вони руйнівники й вороги українського друкованого слова. Подумаймо на мить скільки чудових творів можна б було до сьогодні видати на кошти й досі не вплачених читачами книжок, якого формату й змісту був би сьогодні наш виховно-недагогічний журнал "Життя і Слово" та й інші часописи та журнали...

Часто чути голоси про мале зацікавлення українськими книжками й журналами в наших дітей і молоді. Для мене в тому немає нічого дивного — як може дитина цікавитися книжкою чи журналом, як їх нехтує батько?!.. — Гудули кажуть, що як не масш кресала й губки то й вогнища не розпалиш. Так же й тут, раз у батьків немає українського друкованого слова, то як вони можуть розбудити в душах своїх дітей, в їхніх молодечих серцях любов до своєї книжки й до всього, що наше рідне, що українське? У них же теж немає кресала й губки, бо батьки їх не дали, то як їм світлу ватру в серцях своїх розпалити?...

Мені здається, що заки приступимо до праці над молоддю — батьків треба виховати. Треба знайти способи, які допомгли б зацікавити їх українською книжкою, треба вплинути на них, щоб не жаліли гроша на наше рідне, друковане слово. Бо йнакше даремний труд виховників і педагогів, як не зламують байдужість батьків. Тоді не треба вчити дітей української азбуки й мови, бо вони й так не будуть читати цією мовою ані книжок ані журналів, так як не читають їхні батьки...

Що наша еміграція, а передовсім клітини нашої спільноти — поодинокі родини хворіють страшною пошесною недугою — цього заперечити не дасться. Їх роз'їдає і точить рак матеріалізму, їх духову структуру

розідає брудне скупарство, їх опанувала тифозна гарячка погоні за грошем; достатками й вигодами!..

Ствердження цього це не песимізм, а факт. Факт прикрий, гнітучий і велми болячий. Хворі клітини — хворий і увесь організм — хворі родини — хвора й уся спільнота. А чи треба ж позторяти й пригадувати аж до зануди, що родина це основна клітина нації? Що де здорові родини, там здорова нація?..

Якщо родина має таку велику духову вартість то і її духові потреби мусять бути повноцінні й високо-якісні! Родини, очолювані батьками — це важна частина нашої спільноти. Батьки відповідальні перед Богом і нацією за здоров'я родини. Родина без духових зацікавлень, особливо байдужа до рідного друкованого слова, яке в дану пору являється живим представником нашої батьківщини та її визвольних ідей, — хвора. Такі родини треба лікувати. Треба у батьків і в дітей розбуджувати зацікавлення до купна й читання книжки чи журналу, а це вже являється завданням наших виховників, педагогів та громадсько-освітніх діячів.

Всім нам треба мати на тямці, що: — Якщо батьки наших дітей на еміграції не будуть самі цінити як найбільший скарб — наше рідне, українське друковане слово, й не дадуть його дітям та не навчать їх його любити та ним дорожити то всі ми пропадемо, не залишивши по собі жодного сліду!..

Не "по морю тьми" плисти нам! Не топитися нам у багнюці! До сонця знання, добра, правди й краси треба нам підноситися, а передовсім окрилювати нашу молодь за допомогою рідної книжки, щоб могла линути в простори, де немає тьми, де царить вічне світло нашого українського золотого сонця!..

ОЛЕНА ТЕЛІГА

МУЖЧИНАМ

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,
І у рупі перо не зміниться на спис,
Бо ми лише жінки. У нас душа-криця,
З якої ви п'єте: змагайся, і кріпися!

І ми їх даємо не у залізнім гімні, —
У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць,
Бо швидко прийде день і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах. І ми в останній раз
Все, що дає життя іскристе і багате,
Мов медоносний сік, збираємо для вас.

Гойдайте ж кличний дзвін! Креншіть вогонь із крємнів!
Ми ж радістю життя вас напоївши вцертъ —
Без металевих слів і без зідхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

Із пережитого . . .

Про збереження української мови вже стільки написано, що якби хоч частиночка написаного долетіла туди, куди її спрямовано, то вислід був би очевидний. Сьогодні не маю заміру висловлюватися про конечність зберігання, вивчення чи удосконалення української мови, але кілька прикладів з пережитого настирливо домагаються, щоб скласти їх на папір і довести до свідомости декого, та нікого поіменно не вирізнивши.

Лежу в лікарні. Крім мужа мало відвідували мене. Шпитальна обслуга допитувалась, чи я справді вже довший час живу у Вінніпегу, що не маю приятелів, щоб мене відвідували (бо, мабуть, відвідини недужих допомагають нарівні з ліками). Одного передпоздню, в моїй кімнаті з'явився молодий пристійний український священик, назвавши моє ім'я. Я чемно відповідала на різні питання, але не втрималася запитати його, звідки він тут узявся і звідки мене знає? І якже я здивувалася, коли він відповів мені, що в реєстраційній книзі записано «Іванна», то напевно буде українка. І він не помилився.

У Люрді, в крамниці з пам'ятками вибираю дрібнички й радимось з дочкою, що і кому купити. До нас підійшла зворушена владителька крамниці з очима повними сліз і

каже: «Ви говорите моєю рідною мовою». Невже? Та як вона, родом зі Східної України, знайшлася у Франції? Життя закинуло її далеко від Батьківщини, багато років тому, але українську мову вона зберегла в серці й побут між чужими не заглушив мелодійного звуку рідної мови.

Над Тихим океаном літак прямує до своєї цілі. Дрімують мої сусіди, а я читаю журнал, що захопила з дому. На обгортці кольорова вишивка. Один з моїх сусідів довго вдвляється й каже мені: «Ви читаете український журнал; я теж українець. Я не можу дарувати моїм родичам, що занедбали мене й не вивчили по-українськи розмовляти. Я знаю лиш кілька слів і кілька літер».

Батьки! Як довго дитя було з вами, то не відчувало потреби знати іншу мову, як мову країни. При наявності всіх технічних винаходів, сьогодні світ став маленький і знання лише однієї мови не є вистарчаюче. Це ви мусите зрозуміти. Рідною українською мовою говоріть у хаті з діточками, і тим допоможіть вашій дитині вивчити мову її предків, щоб вона почувала себе гордою за приналежність до великої культури України.

Південна Америка. Зайшли ми до державного банку виміняти гроші. Скрізь повно написів, але вони не для нас, бо хоч нас є чотири, але жодна

не знає португальської мови. Радимось між собою — від якого віконечка нам почина-ти, бо віконця всі однакові, лиш написи різні. На звук наших слів підійшов до нас молодий мужчина — відрекомендувався, що він також українець, і допоміг нам у кількох хвилинах полагодити те, що без його допомоги ми втратили б кілька годин. Знання української мови дало йому неочікувану змогу вчинити добре діло — допомогти нам. Українська мова йому придалася.

Дорослому мужчине, українцеві, батькові трьох дітей, відповідальні чинники за ведення підприємства запропонували, щоб вписався на університетські курси української мови, бо розбудова індустрії потребує людину зі

знанням української мови. Дорослій людині багато складніше вивчати мову. Батьки! Чи своїй власній дитині ви бажали б подібного?

Прикладів можна наводити багато, але і цих кілька досить, що можуть придатися і старшим і молодшим, щоб вони перестали сумніватися про доцільність навчання української мови. Це, що сьогодні здається утяжливим додаткове навчання рідної мови, ніхто не може твердити, що завтра воно стане konieczністю.

Допоможіть вашій дитині вчитися мови предків ваших — української мови! Закінчую приповідкою: «Чого Івась не навчився — Іван не зможе».

«ПОСТУП»

№ 34, 5 ВЕРЕСНЯ 1982 р.

Леся Українка

ДЕ ТІІ СТРУНИ...

Де тії струни, де голос потужний,
де тее слово крилате,
щоб заспівало про це лихоліття,
щастям і горем багате?

Щоб помесли все, приховале в му-
рах,
геть на просторі майдани,
щоб переклали на людську мову
лісню, що дзвонять майдани?

Єрусалим мав свого Єремію,
що голосив серед поля;
чом же свого Єремії не має
наша зруйнована воля?

Полум'ям вічним на жах всім на-
щадкам
Дантове пекло палає;
пекло страшніше горить в наших
краю, —
чом же в нас Данте немає?

Гей, блискавице, громова сестрице,
де ти? Розбий злії чари!
Хай ми хоч раз заговоримо громом
так, як веснянії хмари!

1902

ПЕДАГОГ

Щоб оцінити педагогічну вартість вчительки Константини Малицької, треба було б мені в тому часі, коли я була її ученицею, дивитися на неї очима зрілого знавця педагогічної справи, а не очима 15-літньої дівчини. Я дивилась тоді на неї так, як дивиться учениця на вчительку, що має бути для неї авторитетом. Я шукала в ній предмету наслідування, шукала в неї чогось для формування моєї особовості. Не думала тоді про її методи навчання, чи про її педагогічний підхід. Я бачила тоді в ній щось, що мені імпонувало, що мене поривало і що мене заохочувало до праці над собою. Те щось, це була її духовність, це був її вроджений і тільки їй питомий, її своєрідний підхід. І тільки сьогодні, з перспективи більш як пів сторіччя, коли дивлюсь на неї крізь призму мого 50-річного педагогічного досвіду, бачу її справжню педагогічну вартість.

Вона була моєю вчителькою тільки один рік і цього було досить, щоб залишити слід на особовості не тільки моїй, а й тих усіх, що їх вона тоді виряджала у світ. Ми були тоді в дев'ятій клясі, себто у п'ятій виділовій. Це була остання й найвища кляса виділової школи ім. Т. Шевченка у Львові. Міські виділові школи кінчилися на третій клясі. Школа Т. Шевченка мала п'ять виділових, дев'ять років навчання і завершувала тоді освіту дівчат, що не думали про дальші студії. Але Константина Малицька не дозволила нам на тому закінчити освіту. Вона нас усіх, а було тоді в цій найвищій клясі біля двадцять, вислала до вступного іспиту на перший рік Учительської Державної Семинарії. Вона переконала нас, що здобувши звання вчительки, станемо незалежними від усяких життєвих та світових примх, а ще більше переконала нас, що український народ потребує українських учителів. Працюючи по українських селах зможемо розбудити наші селянські маси та освідомити їх національно. «Свідома маса — це непереможна армія» — говорила, виряджаючи нас до іспиту.

Вона була мала ростом, худорлява, невродлива й аж надто скромна у своєму вбранні, а це згідно з вимогами педагогії вказувало б на те, що вона не матиме успіху, як вчителька, від якої теорія педагогії вимагає поставности та гарного зверхнього вигляду. Теорія в цьому випадку помилилась. Малицька була тоді для мене зразком вчительки. Вона видавалась мені високою, милою, ну, прямо такою, якою я хотіла б бути. Це задивлення в неї було слідне в усіх моїх шкільних товаришок. Цей якийсь назбагнутий чар, не вроди і не звер-

хнього вигляду а її промінної духовости мав великий вплив на нас, тим більше, що ми бачили, з якою пошаною відноситься до неї цілий учительський збір.

Як вона проводила з нами лекцію? Її лекція для постороннього глядача була б на перший погляд незамітною. Щойно приглянувшись поведінці й реакції учениць можна було пізнати вплив її небуденної особовости на класовий гурт і на кожду з нас індивідуально.

На перерві дівчатиська-шибеники, а всі ми були такими, розсміяні, розспівані, розгаласовані, світу Божого не бачили поза своєю молодою радістю. Нараз радісно-шанобливий вигук «наша пані йде!» Мов на кивок чародійної палички всі змовкали і повагом займали свої місця. Не зі страху, як буває перед строгим учителем, а з якоїсь дивної пошани до цієї вчительки. Всі наші вчительки й учителі діставали від нас прізвища, але Малицька була «наша пані». Не було в нас відваги, а то їй потреби надати їй якесь прізвище. Вона була для нас «наша пані» і в цьому крилася наша пошана до неї.

Малицька ввійшла в класу, огорнула нас усіх одним поглядом і привітала ледь помітною усмішкою і ця усмішка розяснювала її чомусь завжди сіре і сумне лице. Ця усмішка надавала тон цілій лекції, створювала спокійну атмосферу. Ця химерна усмішка, це була вся її ніжність для нас. Не маючи власної родини й дітей, вона не давала нам поза нею материнського тепла, але нам було добре з нею.

Вона вчила нас української мови й літератури, педагогії та дещо з розвитку психіки дитини. В нижчих класах вчила теж математику й фізику. Лекція у неї складалася з контролю вивченого попереднього матеріялу і тут вона була вибаглива а навіть строга. Далі слідував виклад нового матеріялу, що його проводила завжди стоячи за столом. Вона панувала над нами і не розсівала нас зайвою жестикуляцією. Бачила нас усіх разом і кожду зокрема. На її лекції увага була чимсь зовсім природним і було неможливо думати про щось іншого. Ми бачили тільки її і чули тільки те, про що вона говорила. Третя частина лекції — це було, як тоді казали, «відпитування нової лекції». Вона ставила питання так, щоб збагнути власну думку учениці на дану справу. Сьогодні в школах це називають — «дискусія». І це була найцікавіша частина лекції, бо не бракувало там і гумору. Тоді дзвенів сміх дівчат, а на обличчі «нашої пані» тільки та химерна усмішка, що нас успокоювала і не давала вийти з рейок.

Дуже багато ваги прикладала до письмових праць учениць. Вона давала нам доволі багато часу на шкільні письмові праці. Слідкувала цілий час за рухом наших пер і мабуть із того пізнавала хід і справність наших думок. Нераз ставала непомітно позаду учениці. Одного разу, коли я відчула, що вона стоїть за мною, я сповільнила своє писання і стара-

лась виводити букви каліграфічно, бо почерк мого письма був поганий. Вона тоді сказала: «Не затримуй думки на буквах! Висловлюй думки вміло, а не каліграфуй, бо думка, як пташка — втече».

Вона знала кожна з нас наскрізь, знала наших батьків і обставини, що серед них живемо. Робила це непомітно, але ми відчували її піклування. Вона ніколи не виявляла нам особливих ніжностей, а проте ми знали, що вона нас любить, що вона докладає всіх зусиль, щоб нас виховати якнайкраще. Вона знала, в котрої з нас не було вдома бібліотеки чи відповідних книжок і можна було бачити, як кожного дня ішла до школи з оберемком книжок для нас. Пам'ятаю кожного разу, як я ішла до канцелярії, щоб віддати позичену книжку, відчувала трепет у душі, бо там був строгий іспит із прочитаного.

Нераз бачили ми її незадоволеною з нашої праці. Тоді її обличчя темніло, очі в'їдалися десь глибоко в наші душі й ми зашарівшись, спускали очі вниз. Це була найбільша для нас кара. Пам'ятаю, як одного разу введена з рівноваги якимсь нашим учнівським промахом, вона кричала на нас своїм сильним альтовим голосом і лаяла нас від «смаркуль» почавши а на «шибениках» скінчивши. Ми горіли від сорому, а ще більше від прикрости, що їй заподіяли.

Між ученицями не робила ніяких різниць, всі були для неї однакові. Суспільне походження учениць, їх врода чи багатство не грали в неї жодної ролі. Від талановитих вимагала дуже багато, менше здібним допомагала. Всіх старалася підтягати вгору. Як треба було щось особливого сказати котрійсь з нас, — виганьбити чи похвалити, чи допомогти матеріально, звільняючи зі шкільної оплати, вона це робила так, щоб інші учениці не знали.

Її педагогічний вплив сягав і поза школу ім. Т. Шевченка. Вона знала в котрих польських школах є українські діти, вона знала й тих дівчат, що після 14 року життя покидали школу й або залишались удома няньчити менші діти або йшли вчитися ремесла. Вона спрямовувала їх у відповідні руки та відтягала їх від впливу вулиці, вказуючи їм громадську працю в читальнях «Просвіти», в Пласті і т. д.

Школа ім. Шевченка була всеж таки улюбленим місцем її праці а турбота за інтелектуальний розвиток і моральне виховання її учениць була турботою цілого її життя, за темнюючи дбання про власне існування.

“ЖИТТЯ І ШКОЛА” ЦЕ ЄДИНИЙ ВИХОВНИЙ ЖУРНАЛ
У ВІЛЬНОМУ СВІТІ.

ВИКОНАЙТЕ СВОЙ ОБОВ'ЯЗОК — ВПЛАТІТЬ СВОЮ НАЛЕЖ-
НІСТЬ ТА ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ.

ЗАСНУВАННЯ КИЄВА ЗА ВІРМЕНСЬКОЮ ХРОНІКОЮ VIII ВІКУ

"Дивно було бачити їх (кам'яних божків), бо вони були чорні, волохаті, зі застрашуючим виглядом, через те, що родом були з Індії. Причиною, що вони знаходилися тут було те:

Деметр та Гісане були родом індійські князі й брати. Вони задумали погане супроти свого володаря Дінаскея. Володар дізнавшись про те, вирішив убити їх або вигнати. Як вони про це почули то втекли до вірменського царя Вагаршака, і той дав їм у володіння землю Тарон, де вони побудували місто й назвали Вішап. Опісля приїхавши до Аштішану, вони поставили тут ідолів, яким поклонялися індійці.

Одначе через п'ятнадцять років (названий вірменський цар) убив (цих двох) братів, не знаю, з якої причини, і дав владу трьом княжам синам — *Куару, Мегтесу й Хореану*.

Отже, *Куар* збудував місто *Куарс* і назвав його власним іменем *Куарсом*. А *Хореан* збудував своє місто у землі *Палунів* і назвав (його) власним своїм іменем *Хореанс*.

По деякому часі, порадившись, *Куар*, і *Мегтес*, і *Хореан* піднялися на гору *Каркейя* й знайшли там чудове місце зі здоровим повітрям: там були дозвілля для полювання й прохолода, а також багато трави й дерев, і збудували вони там селище й поставили двох ідолів — одного йменням *Гісане*, другого на ім'я *Деметр*.

Для перегляду подамо уривок із нашого літопису:

"Кожний жив зі своїм родом у своїх місцях і країнах, управляючи кожній своїм родом.

І було три брати. — одному ім'я *Кий*, другому *Щек*, а третьому *Хорив*, а сестра їхня *Либедь*. І сидів *Кий* на горі, де нині в'їзд *Боричів*, і був з родом своїм, а *Щек* сидів на горі, що нині зветься *Щековиця*, а *Хорив* на третій горі, яка від нього прозвалася *Хоривиця*. І збудував місто, і назвав його в ім'я свого старшого брата *Київ*. І був навколо міста ліс та бір великий, і (брати) займалися полюванням на звірів. І були вони мудрі й розумні, й звалися полянами, від яких є поляни в Києві до сьогоднішнього дня."

Порівнюючи оці два уривки, а саме із вірменської хроніки VIII віку й Київського літопису після зіставлення має багато схожості. Із пояснень *Гаяне Пінгір'яна* бачимо, що земля *Тарон* лежить на півдні *Вірменії* біля озера *Ван*. Аналіза хроніки підтверджує, що вона написана в VII або на початку VIII віку. Аналіза уривків тексту каже, що в вірменській хроніці, щонайменше імена двох братів, назви заснованих селищ та плем'я полян такі ж як у нашій хроніці. Нам відомо, що досі ніхто не займався ще глибшими дослідями цієї вставки в вірменську хроніку про заснування міста *Києва*, тож подаємо оба уривки для дослідів вчених.

Повірте нам, що висилання пригадок чи зміщування імен хронічних доджиків на сторінках журналу неприйнятно та непотрібне. До таких кроків змушують нас великі борги в друкарні й постійні недобори. Ми певні, що Ви любите свій виховний журнал, бо йнакше відмовили б висилку, так чому ж тоді занедбаність у платності? Вишліть свій борг ще сьогодні, щоб не знайтися невдовзі на листі шкідників у журналі. Висилайте свою належність ще сьогодні!

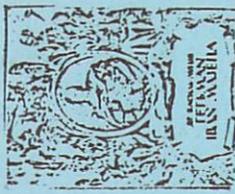
Адміністрація.

НОВІКНИГІ

Zhytira i Shkola
Dr. W. O. Luciw
418 W. Nuttany Ave.
STATE COLLEGE, Pa. 16801,
USA

**ЛЮБО
ПЕДАГОГА**

**АНАРИУС НОНШАРЕНКО
І СЛАВА, І ГОРДИСТЬ...**

ОСВЯЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТРУДИ

ОСВЯЩЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТРУДИ

**ПЕДАГОГІЧНА ПРАЦЯ
Д-РА ІВАНА ФРАНКА**

EX LIBRIS MEDICORUM

ДР. ВАСИЛЬ ЛУЦІВ

Церковні Братства

**В
Україні**

**Мандрівка
у віки**

**ПЕДАГОГІЧНА ПРАЦЯ
ТРАСА ШЕРЕНГА**

ШЕЛОМИ В СОНЦІ

ІСТОРИЧНА РОБИТЬ

БОГДАН ЛЕПКИЙ

**ОЛОНОВИ-
ДАЛНИ**

**В. Луція
ЛІТЕРАТУРНА БОЙКВІЩИНА**

ВАДЖИ ЧЕРВА

ГОЛГОТА

ОПОМИНИ ПЕЛЮЩИНА

ВІРНІ ДАРИ

САГАЙДАК

БОЯРИНЯ

Катря Гриневичева

ЗІРКА.
Оповідання для воюючі
на тлі подвигів і впершньої боротьби.

ІВАН ЛУЦІВ

УКРАЇНСЬКА КРАМНИЦЯ
Michael's Custom Taylor & Men's Wear

777 Queen St. W. — Toronto, Ont. Tel. 366-3145

Шисмо на міру убрання з імпортованих матеріалів, прова-
димо відділ чоловічої галanterії (сорочки, краватки, шар-
петки, светри і ін.). Власник Михайло Лицишин

Royce Radio & Furniture Co.

Власник: ЛЕВ ДОПТА

1529 Dupont St. — Toronto, Ontario — Tel.: 535-0175

УКРАЇНСЬКА КРЕДИТОВА СПІЛНА

297 College Street

Tel.: WA 2-1402

105 A Edwin Avenue

Tel.: LE 2-3648

Тут урядують кожної п'ятниці від 7 9 год. вечора.

UKRAINIAN ART
CERAMIC STUDIO

EM 3-1686

— 861 Queen St. W. —

Toronto, Ont.

Повідомляємо громадянство Канади й Америки, що ми купуємо чи ви-
мінюємо українські та інші слов'янські книжки й журнали видані до війни.
Платимо найвищі ціни! Купуємо чи вимінюємо як поодинокі книжки так і
цілі бібліотеки, потрібні для українознавчих студій та американських і ка-
надійських бібліотек.

SLAVIA LIBRARY

State College, Pa. 16801 418 W. Nittany Ave.

ONTARIO MEAT PRODUCTS & GROCERY

783 Queen St. West
157 Rencesvalles Ave.

Toronto, Ont.

EM 4-7720
Tel.: 535-4648

УКРАЇНСЬКА ПЕКАРНЯ

"THE FUTURE BAKERY"

735 QUEEN ST. WEST TORONTO, ONT. M6J 1E9

TEL. 368-4235

Вашіше найкращий хліб і різне домашнє печиво

ALBERTA
FUEL OIL LTD.

278 Bathurst St., Toronto, Ont.

Tel.: EM 2-3224

Українська самостійна фірма
постачання опалової оливи

Чищення печей та обслуга
вповні безплатна.

